

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΖΩΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΙΛΙΑΔΑ

ὑπό AMINTORE FANFANI

Τακτικού Καθηγητοῦ τῆς Οἰκονομικῆς Ἱστορίας
τῆς Σχολῆς Οἰκονομικῶν καὶ Ἐμπορικῶν Ἐπιστημῶν
τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης

Μετὰ φρασίς : Λ. Θ. ΧΟΥΜΑΝΙΔΗ

1. Ὀμηρικὰ Ποιήματα καὶ Ἱστορία. Κατὰ τὴν δευτέραν π.Χ. χιλιετηρίδα ἐγκαινιάζεται ἡ μεγάλη προσπάθεια διὰ τὴν διερεύνησιν, ὁλοκληρωσιν καὶ ἔνωσιν πολιτικῶς καὶ οἰκονομικῶς ὄλων τῶν χωρῶν τῶν περιβρεχομένων ἀπὸ τὴν Μεσόγειον Θάλασσαν. Εἶναι ἀρκετὰ γνωστὴ ἡ πρωτοβουλία, ἣν ἔσχον οἱ Κρῆτες¹ καὶ οἱ Φοίνικες² πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην, ἐκεῖνο ὁμῶς, τὸ ὁποῖον δὲν συνάγεται κατὰ τρόπον βέβαιον, εἶναι τὸ μέγεθος τῆς συμβολῆς, ἣτις κατεβλήθη πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἀπὸ μέρους τῶν Ἀχαιῶν. Ἐπίσης, ἐὰν ἡ συνεισφορά τούτων ἐμφανίζεται ἐναργέστερον μετὰ τὸν 8ον π.Χ. αἰῶνα μόνον, δηλαδὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἐγκαινιάζεται ὁ ἑλληνικὸς ἀποικισμὸς, ἡ ἐὰν ἐξεδηλώθη καὶ πρότερον κατὰ τὴν λεγομένην Μυκηναϊκὴν περίοδον³. Οὕτω ἡ σχετικὴ μελέτη λαμβάνει τὴν μορφὴν μιᾶς ἐκτιμήσεως τοῦ εἶδους καὶ τῶν σχέσεων τῆς ἑλληνικῆς Οἰκονομίας μετὰ τῆς Οἰκονομίας τῶν λοιπῶν ὁμόρων λαῶν, ἀπὸ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τῆς δευτέρας μέχρι τοῦ πρώτου τετάρτου τῆς πρώτης π.Χ. χιλιετηρίδος.

Αἱ ἀρχαιολογικαὶ ἀνακαλύψεις διαπιστώνουν σχετικὴν λαμπρότητα καὶ ἔκτασιν ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν πρώτην φάσιν τῆς ρηθείσης περιόδου. Ἡ δευτέρα φάσις χαρακτηρίζεται παρὰ τῶν ἱστορικῶν ὡς περίοδος παρακμῆς, ὠθοῦνται δὲ οὗτοι πρὸς τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦτον ἀπὸ τὴν σπάνιν τῶν ἀρχαιολογικῶν ἀποκαλύψεων καὶ τῶν ἱστορικῶν πηγῶν, ὡσάκεις δὲν γίνεται προσφυγὴ εἰς τὰ ὀμηρικὰ ἔπη.

Τὰ ὀμηρικὰ ἔπη περιγράφουσι γεγονότα, τὰ ὅποια ἔλαβον χώραν εἰς περί-

1. A. Mosso : *Le origini della civiltà mediterranea*, Milano, 1910. R. Dussaud, *Les civilisations préhelléniques dans le bassin de la mer Égée*, II ed., Paris, 1914. D. Fimmen, *Die Kretisch-Mykenische Kultur*, II ed., Leipzig, 1924. G. Glotz, *La civilisation Égéeenne*, n. Paris, 1952.

2. G. Conteneau, *La civilisation Phénicienne*, Paris, 1926. S. Moscati, *Le antiche civiltà semitiche*, Bari, 1958.

3. G. Glotz, *La civilisation Égéeenne*, αὐτόθι. F. Cassola, *La Ionia nel mondo Miceneo*, Napoli, 1957.

οδον ἐλάσσονος εὐδαιμονίας ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος, πάντως ὅμως, εἰς ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς πηγὴ πληροφοριῶν, τότε αἱ ἱστορικαὶ γνώσεις θὰ διηκολούνοντο σημαντικῶς. Μέχρι σήμερον ὅμως ἠτενίζομεν τὰ ὁμηρικὰ ἔπη περισσότερον ἀπὸ τῆς λογοτεχνικῆς αὐτῶν πλευρᾶς παρὰ ὡς πηγὴν ἱστορικῶν πληροφοριῶν, ἀρνούμενοι εἰς αὐτὰ μίαν τοιαύτην ἰδιότητα, καθόσον τυγχάνουν ὄψιμοι καὶ ποιητικαὶ διασκευαὶ—τεχνικῶς μόνον πεπαλαιωμένα ⁴—γεγονότων παλαιῶν, οὐχὶ πάντοτε καταλλήλως καὶ συμφυῶς τοποθετημένων ἐντὸς τῶν πάσης φύσεως λεπτομερειῶν ⁵.

Προσφάτως ⁶ ἐγένετο ἐπανεξέτασις τῆς παλαιᾶς ἀπόψεως, καθ' ἣν ἡ συγγραφή τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας ἀνεφέρετο εἰς μίαν ἐποχὴν διάμεσον (X αἰὼν) μεταξύ τῆς πολιορκίας τῆς Τροίας (τέλος XIII αἰῶνος) καὶ τῆς ὑποτιθεμένης ὑπάρξεως τοῦ Ὀμήρου (VIII—VII αἰῶν). Ἡ ἀποψις αὐτῇ ἐνισχύει τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἡ ἀποκαλυπτομένη εἰς τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ἀρχαιότης δὲν εἶναι ἔργον ἐπενεχθὲν τεχνικῶς παρὰ τῶν αἰοιδῶν ἢ τοῦ διασκευαστοῦ τῶν ἀσμάτων τούτων, ἀλλὰ μᾶλλον ὅτι τοῦτο εἶναι προῖον ἀτόμου, τὸ ὅποιον ἔζη ἐντὸς τῆς ὑπ' αὐτοῦ περιγραφομένης πραγματικότητος ⁷. Μὲ τὴν προϋπόθεσιν ταύτην ἡ ἱστορία τῶν μέσων ἑλληνικῶν χρόνων θὰ ἠδύνατο νὰ βασισθῇ πολὺ ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν ἔπων, ὡς πηγῶν πληροφοριῶν.

Ἄνευ τῆς ἀνωτέρω προϋποθέσεως τὰ ὁμηρικὰ ἔπη θὰ ἠδύνατο ἐπίσης νὰ θεωρηθῶσιν ὡς πηγὴ πληροφοριῶν διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς περιόδου ἀπὸ τοῦ X μέχρι τοῦ VIII π.Χ. αἰῶνος, ὅτε θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποθέσῃ τις, —ὅπως καὶ ὑπῆρξαν ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι ὑπέθεσαν, ⁸—ὅτι τὰ ὄσα εἰς αὐτὰ ἀναφέρονται, εἴτε διὰ λόγους τεχνικούς, εἴτε ποιητικούς, πότε ἀναφέρονται εἰς ἐγγὺς (VIII

4. Εἶναι ἀποψις, τὴν ὅποιαν ὑπεστήριξεν ὁ Dussaud (Les civ. préhelléniques, ἐνθ' ἄν., σελ. 459—460) καὶ τὴν ὅποιαν ἐπανάλαβεν ὁ Pasquali (εἰς Enc. Ital., Τόμ. XXV, σελ. 334) καὶ ὁ Cassola (La Ionia, ἐνθ' ἄν., σελ. 58 καὶ 245).

5. Ἐπὶ τῶν προσφάτων γνωμῶν, αἵτινες διετυπώθησαν ὑπὲρ Ἰταλῶν ἐπὶ τῆς διχογνωμίας αὐτῆς, ἀνάγκη: E. Turolla, Saggio sulla poesia di Omero, Bari, 1930, σελ. 56. R. Calzечи-Onesti, Nota introduttiva alla traduzione dell' Iliade, Torino, 1950, B. Marzullo: Il problema Omerico, Firenze, 1952, L. A. Stella, Il poema di Ulisse, Firenze, 1955, L. Pareti: Omero e la realtà storica, Milano, 1959.

6. L. A. Stella: Il poema di Ulisse, ἐνθ. ἄν., σελ. 50—53.

7. Ὁ Cassola (La Ionia, ἐνθ' ἄν., σελ. 56—58) ὑποστηρίζει τὴν ἰδέαν, ὅτι ὁ ποιητῆς τῆς Ἰλιάδος ἴσως νὰ μὴ ἦτο ξένος πρὸς τὸ περιβάλλον τοῦ VIII αἰῶνος, ἢ ἴσως ἐκεῖνο τῶν IX—X αἰῶνων, πλησιάζων οὕτω βάσει τῆς δευτέρας αὐτῆς ὑποθέσεως εἰς τὸν X αἰῶνα, χρόνον καθορισθέντα ὑπὸ τοῦ Stella (Il poema di Ulisse, ἐνθ' ἄν., σελ. 53).

8. Εἶναι ἀντίληψις τοῦ Dussaud, ἀναφερομένη εἰς τὸ ἔργον του, ἰδ. ὑποσ. 4, καὶ ἐνισχύει τὸν M. P. Nilsson, ὅταν εἰς τὸ βιβλίον του Homer and Mycenae, London, 1933, σελ. 122—159, παραθέτῃ στοιχεῖα τῆς Ἰλιάδος ἀφορῶντα εἰς διαφόρους πολιτισμοὺς καὶ ἐποχάς. Λίαν πρόσφατος εἶναι ἡ θέσις, τὴν ὅποιαν ἔλαβεν ὁ Pareti (Omero, ἐνθ' ἄν., σελ. 28—30) καὶ ἥτις εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὰς προηγουμένας.

αἰῶν) καὶ πότε εἰς ἀπομεμακρυσμένας ἐποχὰς (ΙΧ-Χ αἰῶνας). Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην θὰ ἔπρεπε νὰ ἔγωμεν ὑπ' ὄψει, ὅτι ἡ σταθερότης εἰς τὰς συνηθείας καὶ εἰς τὸν τρόπον ζωῆς κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τῆς πρώτης π.Χ. χιλιετηρίδος ἦτο μεγάλη, ἀσυγκρίτως μεγαλύτερα ἐκείνης, τὴν ὁποίαν συναντῶμεν σήμερον⁹, δοθείσης τῆς βραδύτητος τῶν συγκοινωνιῶν καὶ τῆς σπάνους τῶν καινοτομιῶν, αἱ ὁποῖαι ἐχαρακτήριζον τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, στοιχεῖα τὰ ὁποῖα κατὰ χρόνον καὶ τόπον καθίστανται ἀπαραίτητα διὰ μίαν ἀκριβῆ ἐπίμνησιν τῆς ταχύτητος εἰς τὰς μεταβολάς. αἵτινες ἐπισημαίνονται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἱστορίαν καθ' ὅτι ἀφορᾷ εἰς τὸν τρόπον ζωῆς καὶ τὰς συνηθείας.

Συνεπῶς, εἴτε δεχθῶμεν ἔτι παλαιότεραν τὴν προέλευσιν τῶν ποιημάτων, εἴτε ἀποκλίνωμεν πρὸς τὴν ἀποψιν ὅτι ταῦτα συνετέθησαν τιμηματικῶς καὶ εἰς διαδοχικὰς περιόδους, καταλήγομεν ὅπωςδὴποτε εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν βίον καὶ τὰ ἔθιμα, καὶ κατὰ συνέπειαν καὶ τὸν οἰκονομικὸν βίον, τυγχάνουσι πηγῶν πληροφοριῶν, τὰς ὁποίας δὲν δυνάμεθα νὰ ἀγνοήσωμεν, παρὰ τὸν ἐπιβαλλόμενον συνεχῆ ἔλεγχον.

Ἀκόμη καὶ ἀντιμετωπίζοντες τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι πρόκειται περὶ μιᾶς ἐκ τῶν ὑστέρων συνθέσεως τῶν ἐπῶν, ὑποβληθέντων εἰς τεχνητὴν παλαιώσιν των, ταῦτα τείνουσι νὰ ἀπεικονίσουσι εἰς μίαν μεταγενεστέραν ἐποχὴν τὰς συνθήκας ζωῆς. αἵτινες ἐπεκράτουσι εἰς μίαν παλαιότεραν τοιαύτην, ἐξ ἀνάγκης δὲ εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ προσφύγωμεν εἰς μίαν ἑμμεσον, μὴ σύγχρονον πηγὴν διὰ τὴν ἀπεικόνισιν μιᾶς ἐποχῆς, ἀναφορικῶς μὲ τὴν ὁποίαν δὲν προσφέρονται ἄλλαι πηγαὶ πρὸς διαφώτισιν.

Ἦδη ἔχουσι μελετηθῆ αἱ πληροφορίες περὶ θεσμῶν, περιβάλλοντος, δραστηριότητος καὶ μέσων, ἅτινα ἀναφέρονται εἰς τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, ἐπὶ τῷ σκοπῷ ὅπως συσχετισθῶσι μὲ πληροφορίας ἐξ ἄλλων πηγῶν, ἵνα καταστῆ δυνατὴ ἡ ἐξήγησις τοῦ ὁμηρικοῦ προβλήματος, εἰδικώτερον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ὑπόθεσιν καὶ τὸν χρόνον εἰς τὸν ὁποῖον ἀναφέρονται¹⁰.

Ἐνταῦθα προτιθέμεθα νὰ ἐκθέσωμεν εἰς μεθοδικὴν διάταξιν τὰς πληροφορίες, αἱ ὁποῖαι εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξαχθοῦν ἀπὸ τῆς Ἰλιάδος ἀναφορικῶς μὲ τὸν οἰκονομικὸν πολιτισμὸν.

Οὐδεμίαν πρόθεσιν ἢ φιλοδοξίαν ἔχομεν νὰ ἐμπλακῶμεν εἰς τὴν παλαιὰν διένεξιν σχετικῶς μὲ τὸ ὁμηρικὸν πρόβλημα, φθάνει μόνον ἡ μετρίοφρων πρόθεσις μας νὰ μὴ περιπλέξῃ τὸ θέμα ἔτι περισσότερον.

9. P. Guiraud: La main-d'oeuvre industrielle dans l'ancienne Grèce, Paris, 1900, σελ. 10.

10. Εἶναι προσπάθεια, τὴν ὁποίαν ἀνέλαβε τῷ 1933 ὁ Nilsson (Homer, 2^ο ἄν.), πρὸ αὐτοῦ ὁ W. Helbig (Das homerische epos, Leipzig, 1884), ὁ W. Reichel (Homerische Waffen, I ed., Wien, 1901), ὁ Dussaud, (Les civilisations préhelléniques), ὁ A. L. Stella (Echi di civiltà preistoriche nei poemi di Omero, Milano, 1927) καὶ τὴν ὁποίαν ἐπανέλαβεν ὁ Paréti (Omero, 2^ο ἄν.).

2. Τὸ γεωγραφικὸν περιβάλλον τῆς 'Ιλιάδος. Ὁ περιγραφόμενος κόσμος τῆς 'Ιλιάδος εἶναι ἐκεῖνος τῆς Τρωάδος, καθ' ὅσον ὁλόκληρον τὸ ποίημα ἐκτυλίσεται μεταξύ τῆς θαλάσσης καὶ τῶν τειχῶν τῆς Τροίας, μετὰ τὴν ἐξαιρέσιν τῶν ἐκδρομῶν, τὰς ὁποίας κάμνουν αἱ θεότητες ἀπὸ τὰς ἀβύσσους τῆς θαλάσσης εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ Ὀλύμπου ἢ εἰς τὴν ἀπομεμακρυσμένην Αἰθιοπίαν.

Ὁ κόσμος, τοῦ ὁποίου γίνεται περιγραφή, εἶναι πολὺ περισσύτερον εὐρύς: εἰς τὴν Δύσιν φθάνει εἰς τὰς Ἰονίους νήσους, ἀπὸ ὅπου ὤδευσεν εἰς πόλεμον ὁ Ὀδυσσεύς· εἰς τὸν Νότον φθάνει εἰς τὴν νῆσον Κρήτην, ἐκ τῆς ὁποίας ἀπέπλευσαν τὰ πλοῖα τοῦ Ἰδομενέως, συμμάχου τῶν Ἀχαιῶν πρὸς Ἀνατολὰς περιλαμβάνει τὰς ἀκτὰς καὶ τὴν ἐνδοχώραν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας· πρὸς Βορρᾶν φθάνει εἰς τὸν Ὀλυμπον. Δηλαδή ὀλίγον τι ἀλλ' ὄχι καὶ πολὺ πέρα τῆς λεκάνης τοῦ Αἰγαίου πελάγους. ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τὰς ἀναμιμνησκομένας ἐπίσης Ἰονίους νήσους.

Εἰς κόσμος, τοῦ ὁποίου τὰ ὄρια εἶναι πολὺ περισσύτερον περὶωρισμένα ἀπὸ ἐκεῖνον τὸν πρὸ τοῦ Τρωικοῦ πολέμου, τὸν ὁποῖον εἶχον ἐναγκαλισθῆ οἱ ἔμποροι καὶ οἱ θαλασσοπόροι τῆς Κρήτης καὶ τῆς Φοινίκης. Εἰς κόσμος, ὁ ὁποῖος περιγράφεται εἰς τὴν Ἰλιάδα, μετὰ τὴν ἐξαιρέσιν τῆς Μεσοποταμίας, τῆς Αἰγύπτου, τῆς Ἰταλικῆς Χερσονήσου καὶ τῶν νήσων αὐτῆς ὡς καὶ τῶν Λιβυκῶν καὶ τῶν Ἀφρικανικῶν ἀκτῶν, ὁ ὁποῖος δὲν ἀποκαλύπτει τοὺς ἤδη εὐρεῖς καὶ γνωστούς εἰς τοὺς Ἕλληνας ὀρίζοντας, χωρὶς καὶ νὰ ἀφήνῃ νὰ ἐνοηθῆ ὅτι ἡ ἀρχικὴ—ἂν μὴ καὶ ἡ ὀριστικὴ—σύνταξις τοῦ ποιήματος ἀνάγεται εἰς ἐποχὴν πολὺ πέρα τοῦ VII αἰῶνος, ἐκτὸς πλέον καὶ ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ ὀριστικὸς συντάκτης τοῦ ποιήματος εἶχεν ἀνεπτυγμένην εἰς μέγαν βαθμὸν τὴν εὐαισθησίαν τοῦ ἱστορικοῦ, γνωρίζων δὲ καλῶς τὴν ἐποχὴν τὴν ὁποίαν ἀρῆγεῖται καὶ ὅλα τὰ συναφῆ μετ' αὐτὴν, ἀποφεύγει νὰ μνημονεύσῃ κάτι τὸ ἀναχρονιστικόν.

Εἰς τὸ προειρημένον βραχὺ διάστημα χρόνου ἡ Ἰλιάς περιγράφει τὸν πληθυσμὸν τὸν κατεσπαρμένον εἰς τοὺς ἀγρούς καὶ ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος εὐρίσκειται συγκεντρωμένος εἰς τὰς πόλεις: πόλεις παραθαλασσίους καὶ τῆς ἐνδοχώρας, πόλεις τῆς Ἀσίας ἢ τῆς Ἑλλάδος, μετὰ τῶν πέριξ αὐτῶν νήσων. Καὶ ἀπὸ τὰς πόλεις ἢ τὰς ἑλληνικὰς καὶ συμμαχικὰς περιοχὰς ἡ Ἰλιάς ἐξάγει μίαν ἔμμεσον ἐνδειξιν δυνάμεως εἰς τὸν κατάλογον καὶ τὴν ἀποστολὴν τῶν πλοίων, ἢ τὸν ἀριθμὸν τῶν πλοίων, τὰ ὁποῖα ἐκάστη πόλις ἢ περιουχὴ εἶχεν ἀποστείλει εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῆς Τροίας. Οἱ ἀριθμοί, οἱ ὁποῖοι ἀναγράφονται εἰς τὸ βιβλίον II (παρ. 684-759), θὰ ἐπέτρεπον τὴν σύνταξιν μιᾶς ἱεραρχίας δυνάμεως, ἐὰν ἡ ἀπόπειρα αὕτη δὲν εἶχε προκαλέσει τὰς πλέον ὀξείας καὶ πείσμονας συζητήσεις πέριξ τῆς ἡμερομηνίας συγγραφῆς τῶν ¹¹.

¹¹ Σχετικῶς μετὰ τὸν κατάλογον τῶν πλοίων ἔχομεν σοβαρὰς διχογνωμίας. Ὁ W. Leaf (Homer and history, London, 1919, Kap. III) ἀπέριψε τὴν ἄποψιν ὅτι

3. Δῶρα τῆς φύσεως : φυτὰ, ζῶα, ὀρυκτά. Οἱ πληθυσμοὶ εἶναι ὑποτελεῖς εἰς τοὺς μονάρχας, οἱ ὁποῖοι εἶναι συγχρόνως κυβερνηταί, πολεμισταί, γεωργοὶ καὶ βοσκοί. Οἱ μονάρχαι ὑφίστανται τὰς οικειότητας, ἰδιοτροπίας, τὴν εὐνοίαν καὶ τὰ παράπονα θεῶν καὶ θεοτήτων, καθ' ὃν χρόνον εἶναι ἀπησχολημένοι, μὲ τὰς συζύγους, τοὺς υἱούς, τοὺς ὑπέρτερας καὶ τοὺς ὑποτελεῖς των, εἰς ἔργα εἰρήνης καὶ πολέμου. Δι' ἀμφοτέρα τὰ ἔργα ταῦτα βασιλεῖς καὶ λαοὶ πρέπει νὰ διαθέτουν μέσα, τὰ ὅποια εἴτε προσφέρονται ἀπὸ τὴν φύσιν, εἴτε τὰ ἐπιτυγχάνει ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος, συλλέγων, βελτιώνων καὶ διαμορφώνων τὰ προσφερόμενα ἀπὸ τὴν φύσιν ἀγαθὰ.

Καὶ ἡ Ἰλιάς ἀρχίζει δι' ἡμᾶς νὰ γίνεται ἰδιαίτερος ἐνδιαφέρουσα, ἀκριβῶς διότι, καίτοι ποιῆμα πολεμικόν, ἔχει τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐξυμῆ, καὶ ἄλλας ἀκόμη ἐνεργείας, εἰς τὰς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος τότε μόλις ἀνευλίσσεται διὰ τὴν ἀπόκτησιν μέσων ζωῆς καὶ δράσεως.

Τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν Ἰλιάδα φυτὰ δὲν εἶναι πάρα πολλά. Θὰ ἀναφέρωμεν τὴν δρῦν¹², τὸ πεῦκον¹³, τὸ ἔλατον¹⁴, τὴν ὀξυᾶν¹⁵, τὴν μελίαν¹⁶, τὴν κρανέαν¹⁷, τὴν λεύκην¹⁸, τὸν πλάτανον¹⁹, τὴν πετελέαν²⁰, τὴν ἰτέαν²¹, τὴν μυρίκην²², τὸν σχοῖνον²³ καὶ τὴν κυπάρισσον²⁴.

Μεταξὺ τῶν ὀπωροφόρων δένδρων εἶναι ἡ ἀμπελος, ἡ συκῆ, ἡμερως καὶ ἀγρία²⁵, καὶ ἡ ἐλαία²⁶. Μεταξὺ τῶν βοτάνων εἶναι ὁ μήκων, ὁ ὁποῖος ἀνα-

ἡ Ἰλιάς ἐγράφη εἰς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν χρόνον. Ὁ W. Allen (Homeric catalogue of ships, 1921) τοῦναντίον ὑπεστήριξε τὴν κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον σύνταξιν τοῦ Καταλόγου μετὰ τῶν λοιπῶν εἰδῶν. Τὴν αὐτὴν θέσιν ἔλαβε καὶ ὁ V. Bérard (Les navigations d'Ulysse, Paris, 1927, Τόμ. I, σελ. 100-127).

12. Ἰλιάς, 1, XI, παρ. 86 καὶ 494, 1, XIII, παρ. 389, 1, XXIII, παρ. 328.

13. Ἰλιάς, 1, XI, παρ. 494, 1, XIII, παρ. 389.

14. Ἰλιάς, 1, XIV, παρ. 287.

15. Ἰλιάς, 1, VII, παρ. 22, 1, XVI, παρ. 767.

16. Ἰλιάς, 1, XIII, παρ. 178, 1, XVI, παρ. 767.

17. Ἰλιάς, 1, XVI, παρ. 767.

18. Ἰλιάς, 1, IV, παρ. 482, 1, XIII παρ. 389.

19. Ἰλιάς, 1, II, παρ. 310.

20. Ἰλιάς, 1, XXI, παρ. 242 καὶ 350.

21. Ἰλιάς, 1, XXI, παρ. 350.

22. Ἰλιάς, 1, XXI, παρ. 350.

23. Ἰλιάς, 1, XXI, 351.

24. Ἰλιάς, 1, XXI, 351.

25. Ἰλιάς, 1, V, 902, 1, XI, 167, XXI, 37.

26. Ἰλιάς, 1, XVII, 53. Ἐπὶ τῆς διεξαχθείσης πολεμικῆς περὶ τῆς ἀπουσίας τῆς ἐλαίας. Ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς ὀμηρικούς χρόνους ἴδ. εἰς Stella, Echi, ἔν. ἀν., σελ. 245.

πτύσσεται εἰς τοὺς λαχανοκήπους²⁷, καὶ ἡ ζαφορά²⁸. Ἐκ τῶν ἀνθέων ἀναφέρονται τὸ ρόδον, ὁ λωτός καὶ ὁ ὑάκινθος²⁹.

Ἄλλὰ καὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ φυτὰ διατροφῆς, ταῦτα εἶναι ἐπίσης ὀλίγα : ὁ σῖτος καὶ ἡ βρώμη³⁰, ἡ ὄλυρα³¹, ὁ ἐρέβινθος³², ὁ κύαμος³³, τὰ κρόμμυα³⁴.

Ἐκ τοῦ χρησιμοποιουμένου ὑφάσματος ἔχομεν τὴν ἔμμεσον ἀπόδειξιν, ὅτι ἦτο γνωστὴ καὶ ἡ καλλιέργεια τοῦ λίνου.

Ἄλλαι πηγαὶ συμφωνοῦν, ὅτι ἡ Ἰλιάς εἶναι φειδωλὴ εἰς τὴν ἀπαριθμησιν τῶν δώρων, τὰ ὅποια ἡ φύσις ἐπεδαψίλευεν εἰς τοὺς Ἕλληνας.

Αἱ ἰσχναὶ ἀποδείξεις περὶ τοῦ ἐναντίου ἐξηγοῦνται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ ὑφὴ τοῦ ποιήματος, ἐκ τοῦ ὀπίου ἀρῦμεθα τὰς πληροφορίας μας, δὲν εἶναι γεωργικὴ.

Μολονότι ἡ Ἰλιάς ἄδει ἓνα πόλεμον, ὁ ὁποῖος διεξάγεται εἰς παραθαλασσίους ἕχθας καὶ εἰς ἀπόστασιν ἑκατοντάδων χιλιόμετρων ἀπὸ πατρίους λιμένας, μὲ μάχας αἱ ὁποῖαι ἔλαβον χώραν εἰς τὸ μέσον ἐνὸς ποταμοῦ, αὕτη δὲν δίδει μεγάλην σημασίαν εἰς τὸ ζωϊκὸν βασιλεῖον τῆς θαλάσσης. Ἀναφέρεται ἅπαξ ἡ φάλαῖνα³⁵ καὶ εἰς μίαν παραβολὴν ἀναφέρεται τὸ δελφίνι. τὸ ὅποιον ἐκφοβίζει τοὺς μικροὺς ἰχθῦς³⁶. Ἴσως ἡ μὴ μνημόνευσις τοῦ θαλασσίου ζωϊκοῦ βασιλείου νὰ ὤθησεν ἓνα διάσημον ἐλληνιστὴν νὰ ὑποστηρίξῃ λανθασμένως, ὅτι, ὡς ἐν τῆς Ἰλιάδος συνάγεται, οἱ Ἕλληνες δὲν ἐπεδίδοντο εἰς τὴν ἀλιεῖαν, ἐν ἀντιθέσει μὲ ὅ,τι συμβαίνει εἰς τὴν Ὀδύσειαν³⁷.

Ἐκ τοῦ ζωϊκοῦ βασιλείου τῆς ζηρᾶς ἡ Ἰλιάς δὲν παραλείπει—εἴμεθα εἰς τὴν Ἀνατολήν—τὰς ἀκρίδας, δίδει δὲ τὴν πληροφορίαν, ὅτι ἡ θεομηνία αὕτη ἀντιμετωπίζεται διὰ τῆς πυρᾶς³⁸.

Μεταξὺ γῆς καὶ οὐρανοῦ, εἰς τὸ βασιλεῖον τῶν πτερωτῶν, ἀναφέρονται

27. Ἰλιάς, 1, VIII, 306.

28. Ἰλιάς 1, XIV, 348. Ἐπὶ τῆς γνώσεως καὶ χρησιμοποίησεως τῆς ζαφορᾶς ἴδ. εἰς A. P e t i n o : Lo zafferano nell'economia del mondo antico, εἰς Il mondo classico, Σεπτέμβριος 1942.

29. Ἰλιάς, XIV, 348 καὶ 1, XXI, 351.

30. Ἰλιάς, V, 196, 1, VIII, 564, 1, XI, 69, 1, XV, 263.

31. Ἰλιάς, V, 196.

32. Ἰλιάς, XIII, 589.

33. Ἰλιάς, XIII, 589.

34. Ἰλιάς, XI, 630.

35. Ἰλιάς, XIII, 27.

36. Ἰλιάς, XXI, 22.

37. Ἰλιάς, G. P a s q u a l i : Omero εἰς Enc. Italiana, Τόμ. XXIV.

38. Ἰλιάς, 1, XXI, 12.

συχνά : ἀετοὶ ³⁹, γυῖπες ⁴⁰, ἰέρακες ⁴¹ μεταξύ τῶν ἀρπακτικῶν, στρουθία ⁴² καὶ περιστεραι ⁴³ μεταξύ τῶν θυμάτων. Μεταξὺ τῶν ἀποδημητικῶν πτηνῶν ἀναφέρονται οἱ ἐρωδιοὶ ⁴⁴ καὶ οἱ γερανοὶ ⁴⁵, καὶ τέλος οἱ κύκνοι ⁴⁶ καὶ αἰνῆσαι ⁴⁷ μεταξύ τῶν ὑδροβίων, ἐνῶ ἔχιδναι καὶ δράκοντες ἀναφέρονται κατ' ἐπανάληψιν εἰς τὸ ποίημα ⁴⁸.

Εἰς τὰς πολεμικὰς περιγραφάς, ἔπου παρυσιάζονται τόσαι εὐκαιρίαι διὰ τὴν ἐξύμνησιν τῆς δυνάμεως, τῆς ἐπιτηδειότητος καὶ τῆς ἀγριότητος, δὲν εἶναι περίεργον ὅτι αἱ παραβολαὶ μὲ τὰ ἔχοντα πολὺτιμον δέρμα ἄγρια θηρία καταλαμβάνουν σημαντικὸν μέρος : τσακάλια ⁴⁹, γαλαῖ ⁵⁰, λύκοι ⁵¹, λεοπαρδάλεις ⁵², πάθηρες ⁵³, λέοντες ⁵⁴. Ἀναφέρονται ἐπίσης, διὰ λόγους παραβολῆς, ἀλλὰ καὶ διότι παρέχουν εὐγευστα κρέατα, οἱ ἀγριοχοῖροι ⁵⁵, μετατοπιζόμενοι οὕτω ἀπὸ μίαν σειρὰν ἀγρίων ζώων εἰς μίαν ἄλλην ἐκ ζώων ἀνημέρων, τὰ ὅποια τυγχάνουν ἀντικείμενον κυνηγίου καὶ αἰχμαλωσίας. Οὕτω ἔχομεν λαγωούς ⁵⁶, δορκάδας ⁵⁷ καὶ ἐλάφους ⁵⁸.

Ἐπίσης ἀναφέρονται κατοικίδια ζῶα, εἴτε διὰ τὸ τρέξιμο, τὸ δέρμα καὶ τὸ κρέας αὐτῶν, εἴτε διότι χρησιμεύουν διὰ τὴν ἔλξιν τῶν ἀρότρων καὶ τῶν ἀμαξῶν, εἴτε διὰ τὴν μεταφορὰν τῶν ἐμπορευμάτων. Συνεπῶς εἰς τὴν Ἰλιάδα ἔχουν θέσιν αἴγες ⁵⁹, ἀμνοὶ καὶ πρόβατα ⁶⁰, βόες καὶ ἀγελάδες ⁶¹, ὄνοι, ἤμιονοι ⁶²

39. Ἰλιάς, 1, XII, 201, 1, XV, 690.

40. Ἰλιάς, 1, XI, 162.

41. Ἰλιάς, 1, XIII, 62.

42. Ἰλιάς, 1, II, 311.

43. Ἰλιάς, 1, V, 778.

44. Ἰλιάς, 1, X, 274.

45. Ἰλιάς, 1, II, 460, 1, III, 3, 1, XV, 692.

46. Ἰλιάς, 1, II, 460, 1, XV, 692.

47. Ἰλιάς, 1, II, 460, 1, XV, 692.

48. Ἰλιάς, 1, II, 308, 1, II, 33.

49. Ἰλιάς, 1, XI, 474.

50. Ἰλιάς, 1, X, 335.

51. Ἰλιάς, 1, X, 334, 1, XIII, 103.

52. Ἰλιάς, 1, XIII, 103.

53. Ἰλιάς, 1, XVII, 20.

54. Ἰλιάς, 1, III, 23, 1, VIII, 338, 1, XVII, 20.

55. Ἰλιάς, 1, VIII, 338.

56. Ἰλιάς, 1, X, 361.

57. Ἰλιάς, 1, X, 361.

58. Ἰλιάς, 1, XI, 477.

59. Ἰλιάς, 1, I, 41.

60. Ἰλιάς, 1, X, 183.

61. Ἰλιάς, 1, VII, 314 καὶ 333, 1, XI, 172.

62. Ἰλιάς, 1, VII, 333, 1, XI, 558.

καὶ ἵπποι ⁶³. Ὡς πολύτιμοι βοθητοὶ τῶν βοσκῶν καὶ ὡς φύλακες ἀναφέρονται ἐπίσης καὶ οἱ κύνες ⁶⁴.

Ὅτ' ἴδωμεν κατωτέρω, ὅτι ἀναφέρονται ἐπίσης ταῦροι καὶ βόες ὡς μέτρα ἀξίας ἐν τῇ ἐκτιμῇσει τῶν διαφόρων ἀγαθῶν. Καὶ εἶναι ἀκριβῶς τὸ γεγονός τοῦτο,—ὅπως ἄλλωστε ἡ συνεχῆς μεία τῶν ποιμνίων, τὰ ὅποια ζοῦν ὑπὸ τὴν συνεχῆ ἀπειλὴν τῶν ἀγρίων ζῶων, ὅπως καὶ ἡ συνεχῆ παραβολὴ τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ τῶν ἄλλων ἀρχηγῶν πρὸς ἐλλόγιμον σφόν ποιμενάρχην—, τὸ ὅποιον φανερώνει εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τὴν χαρακτηριστικὴν ποιμενικὴν ὑφὴν τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῆς κοινωνίας, ἣτις ἐξυμνεῖται εἰς τὰ διάφορα μέρη τῆς Ἰλιάδος.

Ὅταν δὲν λησμονῶμεν τὴν σημασίαν, ἣτις ἀποδίδεται εἰς τὴν μνημόνευσιν τῶν δένδρων, ὡς προμηθευόντων τὴν πρώτην ὕλην, ὡς τὸ ξύλον, τὸ ὅποιον εἶναι ἀπαραίτητον διὰ τὴν κατασκευὴν ἐργαλείων, ἀμαξῶν, πλοίων καὶ ὅπλων, τότε ἔχομεν μίαν προεισαγωγὴν εἰς μίαν ἄλλην χαρακτηριστικὴν πλευρὰν τῆς ἑλληνικῆς Οἰκονομίας, ὡς αὕτη περιγράφεται εἰς τὴν Ἰλιάδα, συλλεκτικὴν Οἰκονομίαν, με κυρίαν βᾶσιν τὸ ξύλον διὰ τὴν κατασκευὴν ἀρμένων, μέσων μεταφορᾶς, ἐργαλείων, ἐπίπλων, μηχανῶν καὶ πρὸ παντὸς ὅπλων.

Οἱ συμπατριῶται τοῦ Ἀχιλλέως ἐγνώριζον ἐπίσης καὶ τὰ μέταλλα, τῶν ὁποίων ἔχαμνον χρῆσιν, δεόντως ἐκτιμῶντες τὴν ἀξίαν των.

Ἐγνώριζον καὶ ἐξετίμων τὴν ἀξίαν τοῦ λίθου διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν οἰκιῶν, καθισμάτων, ἀρότρων καὶ μυολίθων ⁶⁵. Μολονότι εὐρίσκοντο ἐντεῦθεν τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν κατεσκευάζοντο ὅπλα ἐκ λίθου, ἐν τούτοις οἱ Ἕλληγες καὶ Τρῶες ἤρωες κάμουν χρῆσιν τῆς σφενδόνης ἐναντίον τῶν ἀντιπάλων των καὶ μάλιστα ἐπιτυχῶς ⁶⁶.

Οἱ Ἕλληγες ἐγνώριζον τὴν ὑπαρξίν καὶ τὰς ἀρετὰς τῶν θεῶν, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν διὰ εἰς τὸ βιβλίον XIV τῆς Ἰλιάδος γίνεται μεία ἐνὸς κεραυνοῦ ἑξαπολυθέντος ἀπὸ μέρους τοῦ Διός, ἀπὸ τὸν ὅποιον κεραυνόν, ὡς ἀναφέρεται, ἑξαπελύθη δριμεῖα ὁσμὴ θείου ⁶⁷.

Τὸ πλέον ἐκτιμώμενον μέταλλον εἶναι ὁ χρυσός, ἀπὸ τὸν ὅποιον κατασκευάζονται περιδέραια, κύπελλα ⁶⁸ καὶ γίνονται διακοσμῆσεις—ὡς εἰς τὴν ἄμα-

63. Ἰλιάς, ιβ.

64. Ἰλιάς, 1, II, 394. Ἐπὶ τῶν ζῶων ἐν γένει εἰς τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα ἴδε εἰς O. Köhner: Die Homerische Tierwelt, II ed., έκδ. 1930.

65. Ἰλιάς 1, VII, 270, 1, XVIII, 504, 1, XXI, 153-154. Τὴν σημασίαν τοῦ λίθου εἰς τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα ὑπεγράμμισεν ὁ Helbig (Das Homerische Epos, έκθ' ἀν., σελ. 69).

66. Ἐν παράδειγμα—μεταξὺ τόσων—εἶναι καὶ ὁ ἑξακοντισθεὶς λίθος ὑπὸ τοῦ Πατρόκλου κατὰ τοῦ Κεβρίονος, ἡμιόχου τοῦ Ἑκτορος (Ἰλιάς, 1, XVI, 734-739).

67. Ἰλιάς, 1, XIV, 414-415.

68. Ἰλιάς, 1, III, 248, 1, IX, 669.

ξαν τοῦ ἄρματος τῆς Ἥρας, ἐπὶ παραδείγματι ⁶⁹, καὶ ἐπὶ ὄπλων, ὡς εἶναι ὁ κρῖκος τοῦ δόρατος τοῦ Ἑκτορος ⁷⁰. Ἐκ χρυσοῦ εἶναι ἐπίσης τὰ ἀποθησαυρισθέντα ἀποθέματα τοῦ Ἀντιμάχου, μὲ ὀρείχαλκον καὶ κατειργασμένον σίδηρον ⁷¹, ἀποδεικνυομένου οὕτως, ὅτι, μολοντί ὁ ὀρείχαλκος ἦτο ἀκόμη οὐσιαστικῶς τὸ κατ' ἐξοχὴν χρησιμοποιούμενον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων μέταλλον κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Ἰλιάδος, οὗτοι ἐγνώριζον ἐπίσης καὶ τὸν σίδηρον, μολοντί πολὺ ὀλίγον τὸν ἐχρησιμοποιοῦν ⁷². Τὸν ἀνευρίσκομεν εἰς τὸν προρρηθέντα θησαυρὸν τοῦ Ἀντιμάχου, τὸν ἀνευρίσκομεν εἰς τὰ τεμάχια τοῦ ἄρματος τῆς Ἥρας ⁷³, καίτοι τὸν βλέπομεν νὰ ἀκολουθῆ μακρόθεν μόνον τὸν ὀρείχαλκον καὶ ὅλα τὰ ἐπιθετικά καὶ ἀμυντικά ὄπλα τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Τρώων. Κυρίως ὁ ὀρείχαλκος μετὰ τοῦ ἀργύρου ἐπιτρέπει εἰς αὐτοὺς τὴν κατασκευὴν ἐργαλείων, ἀγγείων καὶ περιδεραίων. μὲ τὴν πρόσμιξιν δὲ τῶν μετάλλων τούτων μετὰ τοῦ σιδήρου καὶ τοῦ χρυσοῦ κατασκευάζονται οἱ θησαυροὶ τῶν ἀξιοματούχων.

Ἐτερον μέταλλον, τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται ἐπίσης, εἶναι καὶ ὁ μόλυβδος. Τὸ τελευταῖον τοῦτο μέταλλον μνημονεύεται διὰ τὴν εὐκαμψίαν του, ὅπως ὅταν τὸ δόρυ τοῦ Ἰφιδάμου, υἱοῦ τοῦ Ἀντήνορος, ἐπιτυγχάνῃ τὴν ἀπαστρέπτουσαν ζώνην τοῦ Ἀγαμέμνονος, ἀλλὰ κατὰ τὴν πρόσκρουσιν, ἀντὶ νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς αὐτήν, «συστρέφεται ὡς μόλυβδος» ⁷⁴.

Εἰς λαός, ὅστις παρῆγε καὶ ἐχρησιμοποιοῖε τὸν ὀρείχαλκον ⁷⁵, δὲν ἦτο δυνατὸν παρὰ νὰ γνωρίζῃ ἐπίσης τὸν χαλκὸν καὶ τὸν κασσίτερον, ἀπόδειξις δὲ τούτου εἶναι τὰ ὅσα ἀναγράφονται σχετικῶς μὲ τὸ ἐργαστήριον τοῦ Ἡφαίστου ⁷⁶, ὡς ἐπίσης καὶ μὲ τὴν κατασκευὴν τοῦ θώρακος καὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀγαμέμνονος ⁷⁷ καὶ τὴν εὐλυγισίαν τῶν περικνημίδων αὐτοῦ.

4. Ὀμηρικαὶ παραμοιώσεις καὶ οἰκονομικὴ δραστηριότης. Πῶς ἐχρησιμοποιοῦν τὰ δῶρα τῆς φύσεως οἱ ἄνθρωποι οἱ περιγραφόμενοι εἰς τὴν Ἰλιάδα καὶ εἰς ποίας πράξεις προέβηινον διὰ νὰ τὰ πολλαπλασιάσουν καὶ νὰ τὰ μεταβάλλουν;

Ἐν πολεμικῶν ἔπος, τὸ ὁποῖον θέμα ἔχει μίαν σειρὰν πολεμικῶν ἐπεισοδίων, δὲν ἠδύνατο νὰ μᾶς δώσῃ μίαν ἀπάντησιν εἰς παρόμοια ἐρωτήματα, ἔαν

69. Ἰλιάς, 1, V, 720-725.

70. Ἰλιάς, VI, 320.

71. Ἰλιάς, XI, 133.

72. G. Beloch: Bronzo e ferro nel carmi Omerici, εἰς «Rivista di Filosofia

• Istruzione Classica», 1873, σελ. 49.

73. Ἰλιάς, 1, V, 723.

74. Ἰλιάς, 1, XI, 237.

75. Ἰλιάς, 1, XI, 630 καὶ 640.

76. Ἰλιάς, 1, XVIII, 474.

77. Ἰλιάς, 1, XI, 34.

οί συνθέσαντες τούτο δὲν εἶχον προσφύγει, πλὴν ἐξαίρεσέων τινων, εἰς συχνάς παρομοιώσεις καὶ ἐὰν δὲν ἀνεφέροντο εἰς ἔργα εἰρήνης διὰ νὰ ἐξηγήσουν πολεμικά γεγονότα, ὡς πρὸς τὴν προκαλουμένην ἐντύπωσιν ἀπὸ θεαματικῆς καὶ ἠχητικῆς ἀπόψεως.

Ὁ διάσημος ἑλληνιστὴς Pasquali⁷⁸ ἔσημείωσε πρῶτος τὴν πλῆθὺν τῶν συναντωμένων εἰς τὴν Ἰλιάδα παρομοιώσεων μεταξὺ φυσικῶν φαινομένων. καταγίδων καὶ γιόνων, ὀρμητικῶν χειμάρρων, τῆς ζωῆς τῶν ἀγρίων ζώων εἰς τὰ δάση. Καὶ γίνονται συγκρίσεις μεταξὺ δένδρων καὶ φυτῶν, ἄστρον, κεραυνῶν καὶ πυρός, πρὸ παντὸς δὲ μεταξὺ ζώων : κυνῶν καὶ ἰδία ἀγρίων ζώων. ὡς καὶ παντὸς σχετιζομένου μὲ τὸ κυνήγιον.

Μὲ αὐτάς τὰς παρομοιώσεις καὶ μὲ ἄλλας, αἵτινες ἀφοροῦν πλησιέστερον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην δραστηριότητα, ὁ ποιητὴς τῆς Ἰλιάδος⁷⁹ διολισθαίνει ἀπὸ τὸ πολεμικὸν θέατρον εἰς τὰ ἔργα εἰρήνης καὶ μεταξὺ αὐτῶν εἰς τὰ ἔργα ἐπίσης τὰ συνθέτοντα τὴν δραστηριότητα τῶν ἀνθρώπων. Οὕτως, ἡ ὀμηρικὴ ᾠδὴ μᾶς ἀποκλύπτει ποῖα ἦσαν καὶ πῶς ἐξηγοῦντο τινὲς τῶν χαρακτηριστικῶν δραστηριοτήτων των διὰ τὴν συλλογὴν τῶν παρεχομένων εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τῆς φύσεως δώρων εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ κυνηγίου, τῆς ἀλιείας καὶ τῆς δασικῆς τέχνης. Εἴτε διὰ νὰ τὰ πολλαπλασιάσουν πρὸς ὄφελος τῆς κτηνοτροφίας καὶ τῆς καλλιέργειας, εἴτε διὰ νὰ τὰ μετατρέψουν βιομηχανικῶς, ἢ ἀκόμη νὰ αὐξήσουν τὴν ἀξίαν τῶν ἀγαθῶν τούτων διὰ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς δικαίνησεως τούτων ἀπὸ τόπου εἰς τόπον.

5. Κυνήγιον καὶ ἀλιεία. Τὸ κυνήγιον εἶναι εἰς ἕκ τῶν ἀρχαιοτέρων τρόπων διὰ νὰ ἀποκτήσῃ ὁ ἄνθρωπος τὰ πολύτιμα ἐκεῖνα δῶρα τῆς φύσεως ποῦ εἶναι τὰ ζῶα. Ὁ προϊστορικὸς ἄνθρωπος ἀνεκαθεν ἐπεδόθη εἰς τὸ κυνήγιον διὰ λόγους ἀμύνης καὶ συντηρήσεως, ἐξηκολούθησε δὲ νὰ πράττῃ τὸ αὐτὸ κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἐποχὴν. Ὁ κόσμος, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται εἰς τὴν Ἰλιάδα, δὲν ἀποτελεῖ ἐξάίρεσιν. Γίνεται κυνηγὸς ὁ ποιμὴν ὁσάκις παρίσταται ἀνάγκη νὰ προστατεύσῃ τὸ ποιμνίον του ἀπὸ τὰ ἀγρία θηρία. Γίνεται κυνηγὸς τὸ ἄτομον ποῦ ἐπιζητεῖ τὸ κρέας τοῦ ἀγριοχοίρου⁸⁰, τῆς ἐλάφου ἢ τοῦ λαγωῦ. Γίνεται κυνηγὸς, τέλος, τὸ ἄτομον ποῦ ἐπιθυμεῖ νὰ συλλάβῃ ἐπὶ τῶν ὁρέων τὸν γηραιὸν τράγον καὶ νὰ τὸν ὀδηγήσῃ εἰς τὸ θυσιαστήριον, ἀφοῦ προηγουμένως διακοσμήσῃ τὰ κέρατα αὐτοῦ διὰ χρυσοῦ⁸¹.

Ποῖα ἦσαν τὰ ὄπλα, ἅτινα ἐχρησιμοποιοῦν οἱ προρρηθέντες κυνηγοί,

78. G. Pasquali: Omero, εἰς Enc. Italiana, Τόμ. XXV, σελ. 333.

79. Εἶναι ἡ γνώμη, τὴν ὁποίαν ὑπεστήριξεν ὁ L. A. Stella εἰς Echi di civiltà preistoriche nei poemi di Omero (ἐνθ' ἄν., σελ. 225) καὶ εἰς Il poema de Ulisse (Firenze, 1955, σελ. 92), καὶ τὴν ὁποίαν ὑπεστήριξεν ἐπίσης καὶ ὁ E. Turolla (Saggio sulla poesia di Omero, ἐνθ' ἄν., σελ. 199, 203-204).

80. Ἰλιάς, 1, XIII, 471.

81. Ἰλιάς, 1, IV, 105-106.

δὲν γίνεται μνεΐα, προφανῶς διότι φαίνεται περιττὸν νὰ δοθοῦν ἐξηγήσεις εἰς ἓν ποίημα, ὅπου εἰς κάθε ᾠδὴν δίδονται τόσαι διευκρινήσεις ἀναφορικῶς μὲ τὰ ὄπλα. Ἀντιθέτως, ἀναφέρεται σαφῶς, ὅτι οἱ ἀγχιόχοιροι ἐδέχοντο τὴν ἐπίθεσιν τῶν κυνηγῶν καὶ τῶν συνοδευόντων αὐτοὺς κυνῶν⁸².

Καίτοι ὁ Pasquali⁸³ ἀναφέρει, ὅτι οἱ ἥρωες τῆς Ἰλιάδος δὲν τρέφονται μὲ ἰχθῦς, ὡς συμβαίνει μὲ τοὺς ἥρωας τῆς Ὀδυσσεΐας, εἶναι ἐν τούτοις γεγονός, ὅτι εἰς τὸ πρῶτον ποίημα γίνεται λόγος περὶ ἀλιέων καὶ ἰχθύων. Ὁ πόνος ὁ Πάτροκλος σύρη τὸν Θέστορα, υἱὸν τοῦ Ἡνόπου, ἀπὸ τὴν ξηρὰν, ἀφοῦ διεπέρασε τὸ στόμα τούτου μὲ ἓν βέλος, ὁ ποιητὴς λέγει ὅτι τοῦτο συνέβη ὅπως ὅταν «ὁ καλὸς ἀλιεὺς καθήμενος ἐπὶ βράχου μὲ πετονιὰν καὶ ἄγκιστρον σύρη ἐκ τοῦ κύματος ὑπερμεγέθη ἰχθύον»⁸⁴. Καὶ οὕτω μᾶς παρέχεται ἡ ἔμμεσος ἔνδειξις, ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρεται τὸ ποίημα, ὑπῆρχον ἀλιεῖς, οἵτινες μὲ πετονιὰν ἐφωδιασμένην μὲ ἄγκιστρον (τὸ ὁποῖον, ὡς προσδιορίζεται ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸν κείμενον, εἶναι ἐξ ὀρειγάλκου) συνελάμβανον ἰχθῦς.

Εἰς τὴν ἰδίαν ᾠδὴν, ὀλίγον παραπάνω, διὰ τὰ δῶσθι, μίαν ἰδέαν τῶν κινήσεων ἐνὸς ἄλλου θύματος συνεπιεία τῶν κτυπημάτων τοῦ Πατρόκλου, ὁ ποιητὴς κάμνει μίαν ἔμμεσον παρομοίωσιν τούτου μὲ κάποιον ὄστις καταδύεται εἰς μίαν θάλασσαν πλήρη ἰχθύων, διὰ τὰ συλλέξῃ στρεΐδια καὶ φάγη ἐξ αὐτῶν, ὅπως κορέσῃ τὴν πείναν του. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ὁ συσχετισμὸς μᾶς λέγει, ὅτι ἐγένετο συγκομιδὴ ὀστράκων καὶ μάλιστα ὅτι αὕτη ἐγένετο συστηματικῶς διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ στομάχου. Οὕτως ἀποδεικνύεται, ὅτι ἀκόμη καὶ ἡ κοινωμία τῆς Ἰλιάδος ἐπιδίδεται εἰς τὴν ἀλιείαν, ὅχι μόνον πρὸς τέρψιν ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἀνεύρεσιν τροφῆς.

6. Συγκομιδὴ ξυλείας. Ὁ τρίτος τρόπος προσκτήσεως δώρων τῆς φύσεως ἀναφέρεται εἰς τὴν ὑπὸ τῶν δασῶν παρεχομένην ξυλείαν, τὸ εἶδος δὲ τοῦτο τῆς δραστηριότητος ἦτο ἐπίσης γνωστὸν εἰς τοὺς ὑμνηθέντας ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου ἥρωας⁸⁵. Μάλιστα γίνεται παραβολὴ τοῦ θορύβου τοῦ γινομένου εἰς ὄρη δασώδη μὲ τὸν ἀντίλαλον τῶν κτυπημάτων τῶν ἀνταλλασσομένων ὑπὸ τῶν πολεμιστῶν μὲ τὴν πρόσκρουσιν τῆς σπάθης καὶ τοῦ δόρατος⁸⁷ ἐπὶ θωράκων καὶ κρανῶν⁸⁸. Πηγαίνουν εἰς τὰ δάση καὶ τὰς κλιτῦς τῶν ὀρέων

82. Ἰλιάς, 1, XIII, 475.

83. G. Pasquali, Omero, εἰς Enc. Italiana. Ἀντίθετον ἄποψιν διετύπωσεν ὁ L. A. Stella εἰς Echi di civiltà preistoriche nei poemi di Omero, σελ. 279-280.

84. Ἰλιάς, 1, XVI, 406-407.

85. Ἰλιάς, 1, XVI, 746.

86. Ἰλιάς, 1, XIII, 390.

87. Ἰλιάς, 1, XVI, 633-634.

88. Ἰλιάς, 1, XIII, 391. Ὁ M. S. M. (Le origini, ἐνθ' ἄν., σελ. 81-82) ὑπομνήσκει τοὺς διατόμους πελέκεις τῶν Κρητῶν εἰς χρόνους προγενεστέρους τῶν ἡμερικῶν.

ἐφωδιασμένοι μὲ καλῶς ἀκονισμένους πελέκεις καὶ σχοινία καὶ συνοδευόμενοι ἀπὸ ὑποζύγια ⁸⁹. Ὅταν δὲ ὁ Ἀχιλλεὺς ἐκφράζη τὴν ἐπιθυμίαν νὰ κάμη μεγαλοπρεπῆ κηδεῖαν τοῦ Πατρόκλου, ὁ δὲ Μηριόνης διατάσσει τὴν συγκομιδὴν ξύλων διὰ τὴν ἐπικήδειον πυράν, διάφορα τάγματα ξυλοτόμων ἐπιδίδονται μετὰ σπουδῆς εἰς τὸ ἔργον, ὡς μᾶς περιγράφει ὁ ποιητῆς :

«...Καὶ αὐτοὶ ἐκινούσαν, καὶ καλόπλεχτα σκοινιά στὰ χέρια ἐκράτουν καὶ κοφτερὰ τσεκούρια—κι ὄδευαν μπροστά τους τὰ μουλάρια. Πῆραν ἀνήφορα, κατήφορα κι ἀνάπλαγα καὶ πλεῦρες, καὶ σύντας φτάσουν στῆς πολύπηγης τῆς Ἴδας τὰ φαράγγια, μὲ βιάση δρυὸς ἀψηλοφούντων ἀρχίνησαν νὰ κόβουν μὲ τὸ χαλκὸ τὸν καλοτρόχιστο· γκρεμίζονταν τὰ δένδρα μὲ πάταγο τρανο· κι ὡς τὰ ἴσκιζαν οἱ Ἀργίτες πελεκώντας, τὰ δέναν πίσω ἀπὸ τίς μούλες τους· κι αὐτὲς βαριά πατοῦσαν μὲς ἀπ' τὰ σύλλογα διαβαίνοντας, νὰ κατεβοῦν στὸν κάμπο. Κι ὅλοι οἱ λατομοὶ ἐκράτουν κούτσουρα στοὺς ὤμους... » ⁹⁰.

Τὸ ποίημα μᾶς περιγράφει μὲ πολλὴν παραστατικότητά μίαν λίαν λεπτομερῆ σκηνὴν τῆς δραστηριότητος τῶν ξυλοτόμων χίλια ἔτη πρὸ Χριστοῦ, ἡ ὁποία εἰς τὸ πλεῖστον μέρος τῆς γῆς ἐξἠκολουθεῖ νὰ ἐπαναλαμβάνεται ἢ αὐτῇ ἀκόμη καὶ σήμερον.

Ἡ κηδεῖα τοῦ Πατρόκλου παρέχει εἰς τὸν ποιητὴν τὴν εὐκαιρίαν νὰ μᾶς εἴπη, ὅτι οἱ ξυλοτόμοι ἠσχολοῦντο μὲ τὴν κοπὴν ξύλων διὰ νὰ ἀνάψουν πυράς. Ἐν τούτοις, ἡ παρομοίωσις, τὴν ὁποίαν κάμνει ὁ ποιητῆς, διὰ νὰ περιγράψῃ τὸν βαρὺν καὶ ἀπότομον τρόπον τῆς πτώσεως τοῦ Ἄσιου, θανασίμως πληγέντος ὑπὸ τοῦ Ἰδομενέως, μᾶς ὀδηγεῖ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι οἱ ξυλοτόμοι μὲ ἀκονισμένους πελέκεις κόπτουν δρυὸς, λεύκας καὶ πεῦκα διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν τροπιδῶν τῶν πλοίων ⁹¹, θὰ ἠδυνάμεθα δὲ νὰ προσθέσωμεν, ἐξ ὧν ἀναγινώσκομεν εἰς διαφόρους ἄλλας περικοπὰς τῆς Ἰλιάδος, ὅτι οἱ ξυλοτόμοι ἐκτὸς ἀπὸ δρυὸς, λεύκας καὶ πεῦκα κόπτουν ἐπίσης καὶ πετεάς, μελίαις καὶ ἐλαίαις διὰ τὴν κατασκευὴν σανίδων πρὸς ἀνέγερσιν παραπηγμάτων πλησίον τῶν εὐρισκομένων εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Τροίας πλοίων, ἡ δὲ διὰ νὰ κατασκευάσουν λέμβους ἢ χειρολαβίδας πελέκειων, βαρέλια, τροχοὺς ἀμαξῶν καὶ ἐπιπλα διὰ τὰς οἰκίας.

Ἡ Ἰλιάς μάλιστα δὲν ἀρκεῖται νὰ περιγράψῃ τὴν κόπωσιν τῶν ξυλοτόμων ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπακολουθοῦσαν ὄρεξιν, προσθετέι δὲ ὅτι ὁ ξυλοτόμος, ἀφοῦ κουράσῃ τὸν βραχίονά του μὲ τὴν κοπὴν μεγάλων δένδρων, ἀσχολεῖται συγ-

89. Ἰλιάς, 1, XXIII, 114-115.

90. Ἰλιάς, 1, XXIII, 114-123. Ὁ καθηγητῆς Fanfani χρησιμοποιεῖ τὴν ἰταλικὴν μετ. τοῦ Mossi. Διὰ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ κειμένου εἰς τὴν ἑλληνικὴν παραθέτομεν τὰ διάφορα χωρία τοῦ βιβλίου ἐκ τῆς μεταφράσεως τῆς Ἰλιάδος (Ἀθῆναι 1955) τῶν Ν. Καζαντζάκη καὶ Ι. Κακριδῆ (Σ.Μ.).

91. Ἰλιάς, 1, XIII, 391.

χρόνως ἐκεῖ ὅπου εἰργάσθη καὶ μὲ τὴν παρασκευὴν τοῦ φαγητοῦ του, διὰ τὸ ὅποσον αισθάνεται ἐξ ὅλης καρδίας γλυκυτάτην ἐπιθυμίαν ⁹².

Δὲν ἀναφέρομεν τὸ χωρίον αὐτὸ τοῦ ποιήματος ὡς κάτι περίεργον, ἀλλὰ διὰ νὰ πιστοποιήσωμεν, ὅτι καὶ κατ' ἐκείνους ἀκόμη τοὺς χρόνους ὑφίστατο ἢ ἀπὸ χιλιετηρίδων συνήθεια, τὴν ὁποίαν καὶ σήμερον ἔχουν οἱ ξυλοτόμοι, δηλαδὴ νὰ μεταβάλλωνται ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν καὶ εἰς μαγεῖρους.

7. Κτηνοτροφία. Ἡ ποιμενικὴ δραστηριότης κατέχει σπουδαίαν θέσιν εἰς τὴν κοινωνίαν, ἣ ὅποια περιγράφεται εἰς τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα. Δὲν εἶναι δὲ ὀλίγοι οἱ βασιλεῖς τῆς Ἰλιάδος, οἱ ὅποιοι ἀναφέρονται ὡς τσέλιγες καὶ βοσκοί. Ὁ Ἀγαμέμνων, βασιλεὺς καὶ ἀνώτατος ἀρχηγὸς τῶν Ἑλλήνων εἰς Τροίαν, ἐπαξίως παραβάλλεται κατ' ἐπανάληψιν μὲ σώφρονα ποιμένα. Ὅτι δὲ πρόκειται περὶ μιᾶς κοινωνίας κατ' ἐξοχὴν ποιμενικῆς, ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι αὕτη ἀποβλέπει πρὸς τοὺς βόας—ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω—ὡς τὸ ἰδανικὸν δι' αὐτὴν μέσον διὰ τὴν μέτρησιν τῆς ἀξίας τῶν ἀγαθῶν.

Εἰς τὴν Ἰλιάδα ὁμοῦ δὲν γίνεται μόνον λόγος περὶ βασιλείων ποιμένων καὶ τῶν ποιμνίων των. Τὸ ποίημα ἀναφέρει ἐπίσης ἀληθινούς καὶ πραγματικούς ἐξ ἐπαγγέλματος ποιμένας ⁹³ καὶ μάλιστα μεταξὺ τούτων γίνεται εἰδικὴ μνεῖα τῶν αἰγοβοσκῶν, τῶν ὁποίων ἐξυμνεῖται ἡ ἐπιτηδεύτης εἰς τὸ νὰ χωρίζουν τὰ ποιμνία, ὅταν ταῦτα ἀναμιγρῶνται ⁹⁴ πρὸς ἄλλα εἰς τοὺς βοσκοτόπους, ὅπως γίνεται ἐπίσης μνεῖα καὶ τῶν βοηλατῶν, τῶν ὁποίων σημειοῦται ὁ κάματος, ὅταν παρουσιάζεται ἡ ἀνάγκη, νὰ σίρουν διὰ σκηνίου βιαίως ἀνά τὰ ὄρη βόα ἀνθιστάμενον ⁹⁵.

Ὅπως εἰς τὸ κυνήγιον, οὕτως ἐπίσης καὶ διὰ τὴν φύλαξιν τῶν ζῶων οἱ βοσκοὶ βοηθοῦνται ὑπὸ τῶν κυνῶν ⁹⁶, μετὰ τῶν ὁποίων συμμερίζονται τοὺς κινδύνους τοὺς προκαλουμένους ἀπὸ ἐπιθέσεις ἀνὰ πᾶν βῆμα ἀπὸ μέρους τῶν ἀγρίων θηρίων. ἅτινα εἶναι ὁ μεγαλύτερος ἐχθρὸς ἀμνῶν, προβάτων καὶ βοῶν ⁹⁷.

Ἀπὸ τὴν κτηνοτροφίαν οἱ Ἕλληνες ἐπιτυγχάνουν νὰ ἔχουν: δέρματα διὰ τὴν κατασκευὴν ἐνδυμάτων, ὑποδημάτων, κλινῶν καὶ ὄπλων· ἔρια δι' ἐνδύματα, κλινοσκεπάσματα, τάπητας· γάλα, κρέας, μέλι διὰ τροφήν· ζῶα διὰ τὴν ἔλξιν ἀρότρων καὶ ἀμαξῶν.

8. Γεωργία. Ἡ λογικὴ καὶ ἱστορικὴ μεταπήδησις ἀπὸ τὴν ποιμενικὴν φάσιν εἰς ἐκείνην τῆς καλλιιεργείας τοῦ ἐδάφους συνοδεύεται ἀπὸ μιᾶν συζή-

92. Ἰλιάς, 1, XI, 86-89.

93. Ἰλιάς, 1, XV, 632, 1, XVIII, 525.

94. Ἰλιάς, 1, II, 474.

95. Ἰλιάς, 1, XIII, 571-572.

96. Ἰλιάς, 1, XVIII, 578.

97. Ὡς παράδειγμα ἐπεξηγηματικῶν μεταξὺ τῶν τόσων εἶναι καὶ ἡ περιγραφή τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως (Ἰλιάς, 1, XVIII, 581-584).

τησιν ἀφορώσαν εἰς τὸ εἶδος τῆς ἰδιοκτησίας, δηλαδή κατὰ πόσον αὕτη εἶχε μορφήν συγκεντρωτικὴν ἢ ἀτομικὴν. Ἡ γνώμη ἐκείνων, οἵτινες ὑποστηρίζουν ὅτι εἰς τὴν Ἑλλάδα τῆς μυκηναϊκῆς καὶ μεταμυκηναϊκῆς περιόδου ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία ἦτο ὁ κανὼν, εὐρίσκει ἐπαλήθευσιν εἰς τὴν Ἰλιάδα. Διότι ὄχι μόνον γίνεται λόγος ἐν αὐτῇ περὶ τῆς ἰδιοκτησίας τοῦ βασιλέως, ἀλλὰ γίνεται καὶ εἰδικὴ μνεῖα ἐπίσης περὶ «λιθίνου ὀροσήμου μελανοῦ τὸ χρῶμα» καὶ μεγάλου εἰς ὄγκον, διὰ τὸν προσδιορισμὸν τῶν ὀρίων τῆς ἰδιοκτησίας⁹⁸, πλέον ἢ ἅπαξ δὲ ἀναφέρεται εἰς ἐργάτας ἐργαζομένους εἰς τοὺς ἀγρούς ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ ἰδιοκτῆτου.

Ἄπο καιροῦ εἰς καιρὸν, ἀναλόγως τῶν περιστάσεων ἢ χάριν παραβολῆς ἢ καὶ ὅταν περιγράφεται ἡ μεγαλειώδης ἀσπίς ἢ κατασκευασθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἡφαίστου διὰ τὸν Ἀχιλλέα κατόπιν παρακλήσεως τῆς Θέτιδος, ἐξυμνοῦνται—εἶναι ἡ ἐνδεικνυομένη λέξις, δοθέντος τοῦ οἴστρου, μὲ τὸν ὁποῖον ἐκφράζεται ὁ ποιητῆς ἀναφερόμενος εἰς τὸ θέμα τοῦτο—αἱ ἐξίριτοι δραστηριότητες τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς, Οὕτω, ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν παρευρίσκονται ἐπὶ σκηνῆς : βουκόλοι⁹⁹ βοηθούμενοι εἰς τὸ τραχὺ ἔργον τῆς ἀροτριώσεως ἀπὸ ἡμίονους¹⁰⁰ καὶ βόας¹⁰¹, θερισταὶ πότε ἀσχολούμενοι μὲ τὴν κοπὴν τῶν χόρτων¹⁰² καὶ πότε τρώγοντες ἐν εὐθυμίᾳ τὰ ἀγροτικά των ἐδέσματα¹⁰³, ἀλωνισταὶ βοηθούμενοι ἀπὸ νεαροῦς¹⁰⁴ εἰς τὸ πάττημα τῶν στάχτων, κοσκινισταὶ¹⁰⁵, καί, τέλος, ἐν δράσει πρὸς τὰ τέλη τοῦ γεωργικοῦ ἔτους, οἱ τρυγηταὶ¹⁰⁶. Ὅλος ὁ κύκλος τῶν κυριωτέρων ἐργασιῶν τοῦ ἔτους προβλέπεται καὶ περιγράφεται, κατὰ τὴν διαδικασίαν δὲ ταύτην αἰσθάνεται τις τοὺς χωρικοὺς νὰ τελειώνουν μίαν ἐργασίαν ἀρχίζοντας ἄλλην κατὰ θαυμασίον τρόπον.

* Ἄς ἀκούσωμεν πῶς περιγράφεται ἡ βραδεῖα καὶ σταθερὰ κίνησις τῶν βοῶν :

98. Ἰλιάς, 1, XXI, 403-405. Εἰς 1, XII, 421, ὁ ποιητῆς ὁμιλεῖ περὶ τῆς πάλης μεταξὺ Λυκιωτῶν καὶ Δανιωτῶν, παραβάλλων τούτους μὲ δύο ἄτομα, τὰ ὁποῖα φιλονικοῦν διὰ τὰ ὄρια ἐνὸς ἀγροῦ. Οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τὸ θέμα ἠθέλησαν νὰ εὑρουν εἰς τὴν παρὰγραφῶν ταύτην ὑπαινιγμὸν τῆς κοινῆς ἰδιοκτησίας. Ἄλλὰ ὁ Nilsson (Homer, ἐνθ' ἄν., σελ. 242) ἐθεώρησεν ὅτι ἡ ἐρμηνεία αὕτη ἠδύνατο νὰ ἀμφισβητηθῇ. Ἐπίσης καὶ ὁ P. Guiraud (La propriété foncière en Grèce, Paris, 1893, σελ. 38-39) ἀρνεῖται τὴν ὀρθότητα τῆς δοθείσης ἐρμηνείας.

99. Ἰλιάς, 1, XV, 587.

100. Προτιμῶνται—λέγει ὁ ποιητῆς—οἱ ἡμίονοι καὶ οἱ βόες, ἵνα σύρουν τὸ ἀροτρον εἰς χέρσον ἀγρόν.

101. Ἰλιάς, 1, XIII, 703-707.

102. Ἰλιάς, 1, XI, 67-69.

103. Ἰλιάς, 1, XVIII, 558-560.

104. Ἰλιάς, 1, XX, 495-500.

105. Ἰλιάς, 1, XIII, 588-590.

106. Ἰλιάς, 1, XVIII, 561-572.

«... Πῶς στέριο ἄλῆτρι σὲ πρωτόργωτο χωράφι ἀδερφωμένα ζευγάρια βόδια κρασοκόκκινα τραβοῦνε, κι ὁ ἰδρωτὰς τοὺς γύρω βιθιά στὰ ριζοκέρατα περίσσιος ἀναβρῦζει, καὶ μόνο ὁ γυαλιστὸς ἀνάμεσα ζυγὸς τὰ διαχωρίζει στὸ αὐλάκι ὅπως τραβοῦν, καὶ σκίζεται τὸ χῶμα ὀμπρὸς στ' ἄλῆτρι ὅμοια συμίχτα καὶ τοῦτοι ἐστέκονταν ὁ ἓνας στὸν ἄλλο δίπλα...»¹⁰⁷.

Καὶ ἀπὸ τὴν θαυμαστὴν μνημόνευσιν τοῦ φιλανθρώπου ἔργου τοῦ βοῦς ὡς ἀκούσωμεν τώρα πῶς μεταφερόμεθα εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς συνδυασμένης προσπαθείας τοῦ βουκόλου καὶ τῶν ζώων :

«... Κι ἔβαζε ἀκόμα ἐπάνω νιόσκαφτο, παχύ, πλατὺ χωράφι, μὲ ἀφράτο χῶμα, τριπλογύριστο· πολλοὶ ζευγάδες μέσα φέρναν τριγύρω τὰ ζευγάρια τοὺς κι ὀργῶναν δῶθε κεῖθε· καὶ καθε πού γυρίζαν κι ἔφταναν στοῦ χωραφιοῦ τὴν ἄκρα, τοὺς ζύγωνε ἓνας καὶ τοὺς ἔδινε κρασί γλυκὸ μιὰ κούπα, στὸ χέρι καθενός· καὶ γυρίζαν στοὺς ὄργους πίσω ἐκεῖνοι καὶ στοῦ βιθιοῦ νὰ φτάσουν βιάζονταν τοῦ χωραφιοῦ τὴν ἄκρα. Κι ἡ γῆς μαυρολογοῦσε πίσω τοὺς καὶ φάνταζε ὀργωμένη χρυσὴ κι ὡς ἦταν· τέτσιο ἢ τέχνη του μεγάλο θάμα ἀλήθειαι!»¹⁰⁸.

Δὲν σταματῶμεν εἰς τὰ χωρία ταῦτα ἐνδίδοντες εἰς τὸ λογοτεχνικὸν κάλλος—ἀναμφιβόλως ἄξιον λόγου—ἀλλὰ διὰ νὰ παρουσιάσωμεν ἀνάγλυφον μίαν συγκεκριμένην εἰκόνα, τὴν ὁποίαν μᾶς δίδει ἡ Ἰλιάς, μιᾶς ἀπλῆς πράξεως τῆς καλλιιεργείας τῶν ἀγρῶν, ὡς αὕτη ἐγένετο τότε—πρὸ τριῶν χιλιάδων ἐτῶν—καὶ μὲ τὴν ἰδίαν ἄσκον ἐπιμέλειαν καὶ τὴν αὐτὴν διαδικασίαν καλλιιεργείας, τὴν ὁποίαν ἕκαστος ἐξ ἡμῶν ἐγνώρισεν ὡς νέος εἰς τοὺς ἀγροὺς τῆς Ἰταλίας, πρὸ τῆς ἐλεύσεως τῶν συγχρόνων πολυθορύβων τρακτέρ. Εἰς τοὺς ἀναγραφομένους ἀνωτέρω στίχους ἔχομεν τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀρχαιότητος μᾶς ἐκ τῶν παραδόσεών μας, ἡ ὁποία μόλις προσφάτως διεκόπη, κατέχομεν δὲ μίαν ἀπόδειξιν τῆς ἐγγύτητος πρὸς ἡμᾶς τοῦ εἶδους τῶν διαφόρων ἐκδηλώσεων τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος, ὡς αὕτη ἐξετυλίσσετο εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀχιλλέως καὶ τοῦ Ἀγαμέμνονος.

Καὶ μία ἄλλη ἐργασία τόσον ἀρχαία ὡς καὶ σύγχρονος, ἡ ὁποία λαμβάνει χώραν εἰς τοὺς ἀγροὺς πρὸ τῆς ἐγκαινιάσεως τῶν τουρμπινῶν, τῶν ἀντλιῶν καὶ τῆς τεχνητῆς βροχοπτώσεως, ἀποκαλύπτεται εἰς τὴν Ἰλιάδα, ἔταν εἰς τὸ βιβλίον XXI¹⁰⁹ ὁ ποιητῆς, διὰ νὰ μᾶς γνωρίσῃ τοὺς κόπους, τοὺς ὁποίους κατέβαλεν ὁ Ἀχιλλεὺς ἐντὸς τῶν κυμάτων τοῦ ὑπερχειλίζοντος Ἀκαμάνδρου, μᾶς πληροφορεῖ ὅτι οὗτος συμπεριφέρεται :

«... Πῶς νεροκράτης, πού ξεκόβοντας πηγὴ μαυρονερούσα νὰ τρέξουν τὰ νερά τῆς ἄφησε σὲ δέντρα, σὲ περβόλια, μὲ τὸ σαπί στὰ χέρια, ἀδειά-

107. Ἰλιάς, 1, XIII, 703-707.

108. Ἰλιάς, 1, XVIII, 541-549, 751-764.

109. Ἰλιάς, 1, 257-262.

ζοντας τὰ χρώματα ἀπ' τ' αὐλάκι· καὶ τρέχει ἐκεῖνο συνεπαίρνοντας μπροστά του τὰ χαλίκια, καὶ κελαρύζει, ὡς τὸν κατήφορο κυλάει γοργά, κι ἀφήνει τὸ νεροκράτη ἀκόμα πίσω του, πού ἔλο τοῦ ἀνοίγει δρόμο...».

Καὶ οὕτω πληροφοροῦμεθα, ὅτι διὰ τὴν μεγαλυτέραν εὐφορίαν τῶν λαχονοκήπων καὶ τῶν δένδρων ἐγίνοντο ἀρδεύσεις κατὰ γραμμικὴν διάταξιν.

Ἀροτριῶντες, σπείροντες καὶ ἀρδεύοντες φθάνομεν εἰς τὴν συγκομιδὴν. Καὶ ὅταν ἡ ὥριμασις τῶν καρπῶν συντελεῖται :

«...Οἱ θεριστάδες πῶς κατάντικρα σὲ δυὸ ζυγίες θερίζουν τοὺς ὄργους νοικοκύρη ἀτράνταχτου στὰ καρπερὰ σπαρτά του—στάρι, κριθάρι—καὶ χερύβολα πυκνὰ στὸ χῶμα στρώνουν...»¹¹⁰.

Καὶ μανθάνομεν ποῖα γεωργικὰ προϊόντα θερίζονται διὰ τοῦ δρεπάνου, κατὰ ποῖον τρόπον γίνεται ὁ θερισμὸς καὶ ποῖα εἶναι ἡ ἀκολουθουμένη διαδικασία τῆς προσλήψεως θεριστῶν. "Οἱ αὐταὶ αἱ πληροφοροῖσι διαφωτίζουν ποικιλοτρόπως τὸν θεσμόν τῆς ιδιοκτησίας καὶ τὸν τρόπον καθ' ὃν γίνεται ἡ διαχείρισις ταύτης, ὡς ἐπίσης καὶ τὰ τῆς ἐν χρήσει τεχνικῆς ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Ἰλιάδος.

Κατὰ τὴν περιγραφὴν τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως γίνεται μία εὐρεῖα καὶ χαριτωμένη περιγραφή τῆς συγκομιδῆς, εἰς τὴν ὅποιαν ἀναφέρονται ὅλοι ὅσοι λαμβάνουν μέρος εἰς αὐτὴν—δρεπανισταί, συσκευασταί, παῖδες μεταφορεῖς, ἀρχιεπιστάται—πλαισιωμένοι ὑπὸ τῶν μαγείρων, οἱ ὅποιοι εἰς τὰ περίξ τοῦ ἀγροῦ ἐτοιμάζουν τὴν τράπεζαν καὶ παρασκευάζουν τὸ φαγητόν :

«...Κι ἔβαζε ἀκόμα χτῆμα ἐπάνω τους βασιλικό, κι ἀργότες θερίζαν, κοφτερὰ στὰ χέρια τους χουφτώνοντας δρεπάνια· ἄλλα χερύβολα σωριάζονταν στὸ χῶμα ἀράδα ἀράδα, κι ἄλλα τὰ δέναν μὲ ἀσταχύσκονα γερά οἱ δεματιστάδες· κι ἦτανε τρεῖς πού τὰ δεμάτιζαν, καὶ πίσω τους ἀγόρια τρέχαν, μαζεῦαν τὰ χερύβολα, στὴν ἀγκαλιὰ τὰ παίρναν, καὶ τὰ ἴδιναν πιὸ πίσω· ἀμίλητος ὁ βασιλιάς στεκόταν μὲ τὸ ραβδί του ἐπάνω στ' ὄργωμα, βαθιά του ἀναγαλλιώντας. Κάπου πιὸ πέρα οἱ κράχτες σύνταζαν κάτω ἀπὸ δρὺ τὸ γιόμα· βόδι τρανὸ εἶχαν σφάζει κι ἐψῆναν μὲ προθυμίᾳ, κι οἱ δουῖλες σωρὸ τὸ ἀλεύρι τὸ ἄσπρο ἐζύμωναν, γὰ φᾶν οἱ θεριστάδες...»¹¹¹.

Ὀλίγοι στίχοι ἀκόμη καὶ θὰ ἀναγνώσωμεν τὴν περιγραφὴν τῆς ἀγροτικῆς ἐορτῆς, ἡ ὅποια εἶναι ἡ κορωνὴ τῆς συγκομιδῆς καὶ ἄλλων παρεμφερῶν ἐορτῶν¹¹².

Ἄς λησμονήσῃ πρὸς στιγμὴν ὁ ἀναγνώστης τὸ ποίημα, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀφυόμεθα τὰς πληροφορίας ταύτας, καὶ ἄς ὑποθέσῃ ὅτι δὲν εἶναι ὁ Ὅμηρος ὁ περιγράφων τὰ ἐπεισόδια ταῦτα, ἀλλ' ἡμεῖς οἱ ἴδιοι, λαμβάνοντες μέρος

110. Ἰλιάς, 1, XI, 67-69.

111. Ἰλιάς, 1, XVIII, 550-560.

112. Ἰλιάς, 1, XVIII, 590-605.

εἰς αὐτά, διότι ἐδῶ πράγματι ἀποδεικνύεται, ὅτι παραμένομεν ἀκόμη, πολὺ πλησίον τῆς ἀρχαιότητος καὶ ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη περιπέτεια πολὺ ὀλίγον ἐξελιχθη εἰς διάστημα τριῶν χιλιετηρίδων.

Μετὰ τὸν θερισμὸν ὁ ἀλωνισμός. Ἡ μηχανοποίησις ἐνεφανίσθη πρῶτον εἰς τὸν θερισμὸν μᾶλλον ἢ εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν ἀγρῶν, συνεπῶς ἡ ὀμηρικὴ διήγησις μᾶς μεταφέρει εἰς καιροὺς ἀπομακρυσμένους, οἱ ὅποιοι δὲν σχετίζονται μὲ τὴν νεότητά μας, ἀλλ' οἱ ὅποιοι ἀνάγονται εἰς τοὺς χρόνους τῆς Ἑλένης καὶ ἐκείνους τῆς ὀριμότητος τῶν πάππων μας. Πράγματι, εἰς τοὺς ὀμηρικοὺς χρόνους :

«... Πῶς ζεῦει ὁ ἀλωνιστὴς τοὺς ταύρους τοὺς φαρδιοκουτελάτους, ἄσπρο κριθάρι γιὰ νὰ τρίψουνη στὸ πατημένον ἀλώνι, κι ἔγινε εὐτύς ἀπ' τῶν βαριόμουγκρων βοδιῶν τὰ πόδια λιῶμα...»¹¹³.

Δυστυχῶς, ἡ ὠραία αὕτη περιγραφή θὰ ὄφειλε νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τὸ νὰ μᾶς κάμῃ νὰ ἐνοήσωμεν καλλίτερον κατὰ ποῖον τρόπον οἱ ἵπποι τοῦ Ἀχιλλέως ἐποδοπάτου ἀσπίδας καὶ τὰς κεφαλὰς τῶν πεσόντων ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης ἐχθρῶν.

Ὁ ποιητὴς ἀναφέρεται πάντοτε εἰς ἀρχαίας συνηθείας, — τότε νέας καὶ ἤδη ἀπηρχαιωμένας, — ὅταν μᾶς περιγράφῃ τὴν διασπορὰν τῶν ἀχύρων καὶ τὸ κοσκίνισμα τῶν ἐρεβίνθων καὶ τῶν κυάμων :

«... Κι ὅπως ὁ ἀγέρας παίρνει τ' ἄχερο μὲς στ' ἀγιασμένα ἀλώνια, σύντας λιχνίζουνη, καὶ στὸ φύσημα τοῦ ἀνέμου ξεχωρίζει ἡ ξανθὴ ἢ Δήμητρα ἀπὸ τ' ἄχερο τὸ στάρι, καὶ λευκαίνει ἡ ἄχνη τῆς γῆς ὅπου στοιβάζεται...»¹¹⁴.

«... Ἀπὸ δικράνι πᾶς ἀπλόχωρο μὲς τὸ φαρδὺ τ' ἀλώνι, ψηλὰ πηδοῦνε τὰ μαυρόφλουδα κουκιὰ καὶ τὰ ροβίθια στὸ σουριχτὸ τοῦ ἀνέμου φύσημα, στοῦ λιχνιστῆ τῆς φόρα...»¹¹⁵.

οὕτως ἀπὸ τὸν θώρακα τοῦ Μενελάου ἐξετινάχθη τὸ βέλος.

Ἦδη εὐρισκόμεθα εἰς τὸ φθινόπωρον. Αἱ ἄμπελοι εἶναι κατὰ μεσοτὸ σταφυλῶν καὶ ὁ ποιητὴς τὰς βλέπει καὶ τὰς περιγράφει ἀπὸ τὴν ἀσπίδα τοῦ Ἀχιλλέως. Εἶναι ὁ τραγητὸς :

«... Κι ἔβαζε μέγα ἀμπέλι ἐπάνω του σταφύλια φορτωμένο, χρυσό, πανέμορφο, κι ἐκρέμονταν τσαμπιὰ ἀπὸ κάτω μαῦρα, κι' ὡς πέρα ἐστύλωναν τὰ κλήματ' ἀδιχάλες ἀσημένιες. Κι ἄνοιξε σμάλτινο ζερβόδεξα χαντάκι, καὶ τραγύρα ἀπὸ καλάϊ τὸ φτάχτη ἐσήκωσε· κι ἔνα ὡς τ' ἀμπέλι μόνον τραβοῦσε μονοπίτι, πού παίρναν οἱ ἐργάτες πού τραγοῦσαν. Καὶ κουβαλοῦσαν τὸ μελόγλυκο καρπὸ στοὺς ὤμους πάνω κοπέλες κι ἄγουροι χαρούμενοι μὲς σὲ πλεχτὰ κουφίνια, κι' ἀνάμεσόν τους τὴν ψηλόφωνη κιθάρα κάποιον ἀγόρι γλυκὰ βραδύντας

113. Ἰλιάς, 1, XX, 495-499.

114. Ἰλιάς, 1, V, 499-502.

115. Ἰλιάς, 1, XIII, 588-590.

ὄμορφα ἔψαλνε τοῦ Λίνου τὸ τραγοῦδι μὲ γάργαρα φωνή· κι οἱ ἐπίλοιποι στή γῆ τὰ πόδια ἐκροῦγαν ξοπίσω του, πηδοῦσαν, φωνάζαν καὶ τραγουδοῦσαν ὄλοι» 116.

9. Κλάδοι Ἑργαστηριακοί. Μὲ τὴν ἐξάντλησιν τοῦ θέματος τῆς γεωργικῆς δραστηριότητος, τῆς συγκομιδῆς καὶ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν δώρων τῆς φύσεως εἰσερχόμεθα εἰς ἐκεῖνο τῆς ἐργαστηριακῆς δραστηριότητος διὰ τὴν μετατροπὴν τῶν πρώτων ὑλῶν καὶ τῆς δημιουργίας νέων ἀγαθῶν.

Ἐξ ὧσων ἀναφέρει ἡ Ἰλιάς διαφαίνεται μία δραστηριότης οἰνοπαραγωγῶν, ἐλαιοπαραγωγῶν, ἀρτοποιῶν, κρεσπολῶν, μαγειρῶν, κεραμοποιῶν, δουθέντος ὅτι γίνεται λόγος περὶ τῶν προϊόντων τὰ ὅποια ἐξῆλθον ἀπὸ τὰς χεῖρας τούτων, ὡς εἶναι ἐξαίρετοι οἶνοι, ἔλαιον, ἄρτος, κρέατα, φαγητά, εἶδη κεραμικῆς.

Γίνεται ἐπίσης μνεῖα εἰδικότητων μεταξύ ὄλων αὐτῶν τῶν ἐπαγγελμάτων.

Οὕτω εἰς τὴν ᾠδὴν XVII ἀναφέρονται οἱ βυρσοδέξαι μετὰ περιγραφῆς τῆς χρησιμοποιοιουμένης διαδικασίας καὶ ὄλοι ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι λαμβάνουν μέρος εἰς αὐτὴν διὰ νὰ περατωθῇ τὸ ἔργον : 117

«... Πῶς ὄντας πεῖ νὰ δώσει ὁ μάστορας τρανοῦ βοδιοῦ τομάρι
νὰ τὸ τεντώσουν οἱ καλφάδες του, μὲ ξίγκι ποτισμένο·
κι' αὐτοὶ τὸ παίρνουν καί, μακραίνοντας, ὄλοῦθε τὸ τεντώνουν,
καὶ πίνει τὸ τομάρι τὸ ἀλειμμα καὶ τὸ νερό του φεύγει,
πολλοὶ ὡς τραβοῦν· καὶ αὐτὸ τεντώνεται τοῦ μάκρους πέρα ὡς πέρα 118».

Ἐκ τοῦ κατεργασμένου δέρματος ἔχει ἀφαιρεθῆ τὸ τρίχωμα διὰ τὴν κατασκευὴν κοσίων, ἀσκῶν, ταπήτων καὶ ἐνδυμάτων,—δι' αὐλικούς ἢ στρατιωτικούς. Ἐπίσης διὰ τὴν κατασκευὴν ἱμάντων, σπαθιστήρων, λωρίων διὰ τὴν πρόσδεσιν κρανῶν, περικνημίδων καὶ ἀσπίδων. Εἶναι πολλὰ τὰ χωρία εἰς τὸ ποίημα, εἰς τὰ ὅποια γίνεται λεπτομερῆς λόγος περὶ τῶν προϊόντων τῶν κατασκευαζομένων ἐκ κατεργασμένων δερμάτων, μὲ τὴν μνημόνευσιν μάλιστα ἐνὸς πεπειραμένου τεχνίτου, τοῦ Τυλίου 119. Ἡ τέχνη τοῦ κατεργάζεσθαι τὸ δέρμα μᾶς παρουσιάζεται τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀσυγκρίτως ζωτικωτέρας σημασίας παρ' ὅτι ἐμφανίζεται εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους.

Ἡ τέχνη τῆς κεραμικῆς ἀναφέρεται κατὰ τρόπον μὴ ἐπιδεχόμενον ἀμφισβήτησιν, ὅταν ἀναγινώσκωμεν εἰς τὸ ποίημα, ὅτι οἱ χορευταὶ κινουῦν τοὺς

116. Ἰλιάς, 1, XVIII, 561-572.

117. Σχετικῶς μὲ τοὺς χειροτέχνους τῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως μᾶς ὀμιλεῖ ὁ L. A. Stella (Echi di civiltà preistoriche nei poemi d'Omero, ἐθ' ἄν., 205-208), ἀνεύρισκων συνέχειαν μεταξύ αὐτῶν καὶ ἐκείνων τῆς μινωικῆς καὶ μυκηναϊκῆς ἐποχῆς.

118. Ἰλιάς, 1, XVII, 389-393.

119. Ἰλιάς, 1, VII, 220.

πόδας ρυθμικῶς, ὡς πράττει καὶ ὁ κεραμουργός, ὅταν καθήμενος ρυθμιζῇ διὰ τῆς χειρὸς τὸν τροχὸν διὰ νὰ περιστρέφεται οὗτος καλῶς ¹²⁰.

Μία ἄλλη βιομηχανικὴ δραστηριότης, ἡ ὁποία ἀναφέρεται, εἶναι ἐκεῖνη τῆς ὑφαντουργίας. Μιμνησκόμενοι πανικά, διαφανῆ σκεπάσματα, ἐφαπλώματα, τάπητες καὶ γίνεται λόγος περὶ ἐνδυμάτων καὶ χλαμύδων, ὄλων ἐκείνων τὰ ὁποῖα προϋποθέτουν τὴν τέχνην τοῦ ὑφαίνειν. Μὲ τὴν ἔλευσιν ἐπὶ σκηνῆς τῆς Ἑλένης καὶ τῆς Ἀνδρομάχης ἔχομεν μίαν περιγραφὴν ἀκόμη καὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν λειτουργεῖ ἡ τέχνη τῆς πλεκτικῆς εἰς τὰς αὐλὰς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Ὅταν ἡ Ἴρις ἐπισκέπτεται τὴν Ἑλένην, εὐρίσκει αὐτὴν εἰς τὴν βασιλικὴν αἴθουσαν. ὅπου :

«Στὴν κάμαρα τῆ βρῆξε κι ὑφαίνε σκουτί· στὸν ἀργαλειό της διπλόφαρδο ἄλιχο, καὶ ἔδμπλιαζε παλικαριές, οἱ Ἀργίτες πού' χανε κάνει οἱ χαλκοθώρακοι κι οἱ Τρῶες οἱ ἀλογατάδες...» ¹²¹.

Ἐπίσης καὶ ἡ Ἀνδρομάχη ἐν ἀναμονῇ νέων τοῦ Ἑκτορος ἐπλεκεν εἰς τὸ βῆθος τῆς οἰκίας μίαν διπλόφαρδον ὀθόνην χρώματος ἐρυθροῦ, εἰς τὴν ὁποίαν ἐτοποθέτει διάφορα κεντήματα ¹²².

Βελόναι καὶ σαῖται—πλὴν τοῦ ἀργαλειοῦ—εἶναι τὰ ἐργαλεῖα, τῶν ὁποίων κάμνουν χρῆσιν οἱ βασιλικοὶ ὑφανταί, μανθάνομεν δὲ ὅτι ἡ τέχνη τοῦ ὑφαίνειν ἦτο μία κατ' ἐξοχὴν οἰκιακὴ δραστηριότης καὶ ὅτι περιεβάλλετο μὲ τοιοῦτας φροντίδας, ὥστε νὰ τυγχάνῃ τῆς προσαπικῆς ἐπιμελείας τῶν συζύγων περιγίπων καὶ βασιλέων.

Εἶναι δύσκολον νὰ ἀποφανθῶμεν, ἐὰν εἰς τὴν φῆσιν XVI, ὅπου γίνεται λόγος περὶ ἀτόμου τινός, τὸ ὁποῖον στερεώνει τοὺς λίθους τοῦ τοίχου τῆς οἰκίας του, ὑπάρχῃ ἡ πρόθεσις νὰ ἀναπαρασταθῇ τοιχοποιὸς ἐπὶ τὸ ἔργον. Εἶναι ἐν τούτοις βέβαιον, ὅτι τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ τέχνη τοῦ τοιχοποιοῦ κατεῖχε θέσιν τιμητικὴν. Τοῦτο διαπιστοῦται, ὅσον ἀφορᾷ εἰς παρωχημένας ἐποχάς, μὲ τὰ κτίσματα τῶν Μυκηνῶν, διὰ δὲ τὴν περιγραφομένην ὑπὸ τοῦ ἔπους ἐποχὴν ἡ μνημόνευσις τῶν τειχῶν τῆς Τροίας, εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν ὁποίων συμμετέσχον ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Λαομέδοντος, ὡς ἀπλοὶ ἡμερομίσθιοι, καὶ θεοὶ τοῦ Ὀλύμπου ¹²³.

Ἄς ἐνδιατριψῶμεν ὅμως εἰς ἐνδείξεις σαφεῖς, αἵτινες ἀναφέρονται εἰς τὴν κατεργασίαν τῶν μετάλλων.

Ἐκεῖνος ὅστις καθαρίζει καὶ στολίζει μὲ κρίκους ἐκ χρυσοῦ τὰ διακοσμοῦντα τὴν κεφαλήν ἐνὸς τράγου κέρατα εἶναι εἰς εἰδικευμένος τεχνίτης ¹²⁴.

120. Ἰλιάς, 1, XVIII, 600 κ.ἐπ.

121. Ἰλιάς, 1, III, 125-128.

122. Ἰλιάς, 1, XXII, 440-441.

123. Ἰλιάς, 1, XXI, 441-457.

124. Ἰλιάς, 1, IV, 105-110.

Δὲν ἀποκαλοῦνται σιδηρουργοί, ἐν τούτοις ὅμως εἶναι τοιοῦτοι ἐκεῖνοι οἵτινες κατασκευάζουν τὰ δόρατα, τὰς σπάθας καὶ τοὺς μονοστόμους ἢ διστόμους πελέκεις, τὰ ἐξ ἀργύρου καλύμματα τῶν σφυρῶν, τὰς ἐκ γούνας περικνημίδας, τοὺς δακτυλίους καὶ τοὺς μεταλλικούς συνδετήρας, τὰς σπάθας καὶ τὰ κρῖνη ἐκ δέρματος, τοὺς θώρακας καὶ τὰς περικεφαλαίας. Εἶναι χωνευταὶ καὶ σιδηρουργοὶ ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι κατασκευάζουν δοχεῖα ἐκ χαλκοῦ καὶ ὀρειχάλκου καὶ τρίποδας διὰ τὴν τοποθέτησιν τούτων ἐπὶ τῆς πυρᾶς. Εἶναι χωνευταὶ καὶ χρυσοχόοι ἐκεῖνοι οἵτινες κατασκευάζουν δοχεῖα ἐξ ἀργύρου καὶ κύπελλα ἐκ χρυσοῦ, ὡς ἐπίσης καὶ πόρπας, περιδέραια, ἐνώτια καὶ βραχιόλια.

Καὶ ἀπὸ ὅλων τούτου τὸ πλῆθος εἰς τὸ βιβλίον XVIII ἀναφέρεται ὁ θεῖος πρωτομάστορας, ὁ Ἡφαιστος. Περὶ τούτου ἀναγιγνώσκωμεν : «Ὁ ἰδρὼς ἐκ τῆς κοπώσεως καθαρίζεται ἀπὸ τὸ μέτωπον μὲ λίαν ἀπότομον κίνησιν τοῦ γρόνθου· τὸ ἐργαστήριον εἶναι πλήρες μὲ φυσητῆρας ¹²⁵, ἄκμονας, σφύρας καὶ λαβίδας· τὰ κατασκευασθέντα προϊόντα ἀπὸ τοὺς κινητοὺς τρίποδας μὲ τροχοὺς μέχρι τῆς θαυμαστῆς ἀσπίδος, ἣ ὅποια κατεσκευάσθη κατ' ἐντολὴν τῆς θεᾶς Θέτιδος διὰ τὸν Ἀχιλλέα» ¹²⁶. Καὶ ὁ ποιητῆς μὴ ἀρκούμενος νὰ δίδῃ τόσας λεπτομερείας περιγράφει τὸν θεὸν σιδηρουργὸν ἐπὶ τὸ ἔργον ¹²⁷.

Ὁ Ἡφαιστος ὁμιλεῖ μετὰ τῆς θεᾶς Θέτιδος :

«...ὡς εἶπε τούτα, παρατώντας ἰγὴ στὰ φυσερά διαγέρνει·
 στή φλόγα τὰ ἔγυρε καὶ πρόσταξε ν' ἀρχίσουν νὰ δουλεύουν.
 Κι αὐτὰ ἦταν εἴκοσι, καὶ κίνησαν μαζί, καὶ στὰ καμίνια
 φυσούσαν, δυνατὰ ξεχύνοντας λογῆς λογῆς ἀγέρα,
 πότε τὸν Ἡφαιστο, σὰ βιάζονταν, γοργὰ νὰ παραστέκουν
 καὶ πότε πάλε ὅπως τὸν βόλευε, νὰ βγεῖ ἡ δουλειὰ ὡς τὴν ἄκρα.
 Ρίχνει μετὰ καλαῖ κι ἀτίμητο μὲς τὴ φωτιά χρυσάφι
 κι ἀσήμι καὶ χαλκὸ ἀκατάλυτο, καὶ γρήγορα ἀπιθώνει
 τὸ ἀμόνι τὸ τρανὸ στὸ κούτσυρο, καὶ πῆρε σὸ ἄνα χέρι
 τὴ δυνατὴ βαριά, καὶ στὸ ἄλλο του χερῶνει τὴ διλίβι.
 Καὶ πρῶτα δυνατὸ, θεόρατο βάζει μπροστὰ σκουτάρι
 δουλεύοντάς το ὁλοῦθε· στέριωσε τριπλὸ λαμπρὸ στεφάνι
 λιώφωτο γύρα, καὶ τὸ κρέμασεν ἀπὸ λουρὶ ἀσημένι».

Ὁ γνωστὸς καὶ ἄξιος ἐξάρσεως ρεαλισμὸς τοῦ Ὀμήρου δὲν ἀφήνει τίποτε εἰς τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ ποιήματος, τὸ ὅποῖον θὰ ἦτο ἀναγκαῖον διὰ μίαν πιστὴν ἀναπαράστασιν ἑνὸς σιδηρουργεῖου—τοῦ πλέον προοδευτικοῦ—τῆς ἀρχαιότητος. Μεταξὺ τῶν προϊόντων τοῦ ἐργαστηρίου ἀναφέρει τὸ ὠραιό-

125. Συμφώνως πρὸς τὸν M o s s o (Le origini, ἐν. ἀν., σελ. 223), φυσητῆρες ἐχρησιμοποιοῦντο ἤδη ἐν Κρήτῃ, ἵνα ἐπιταχύνουν τὴν τῆξιν τῶν μετάλλων.

126. Ἰλιάς, 1, XVIII, 370 κ.ἐπ.

127. Ἰλιάς, 1, XVIII, 468-482.

τερον. Ἀπὸ τὸ ἐργαστήριον ὅμως τοῦτο ὅπως καὶ ὅπῃ ἀλλὰ δευτερεύοντα τοιαῦτα ἐξῆλθον πρὸ παντὸς τὰ προϊόντα ἐκεῖνα, περὶ τῶν ὁποίων τὸσον ἐκτεταμένως κάμνει λόγον ὁ ποιητῆς εἰς τὸ ποίημά του, δηλαδὴ τὰ ὅπλα.

Ἀπὸ καιροῦ ἤδη ἔχουν μελετηθῆ τὰ ὅπλα τοῦ ὑφίσταντο κατὰ τοὺς ὀμηρικὸς χρόνους¹²⁸. Τὰ ἀναφερόμεν ἐδῶ ὡς προϊόντα τῆς ἀνθρωπίνης ἐργασίας καὶ ὡς ἐνδεικτικὰ μιᾶς ἀρκούντως ἐξειλιγμένης τεχνικοοικονομικῆς ἀναπτύξεως.

Ἀπὸ τὸ βιβλίον III τῆς Ἰλιάδος ἐμφανίζεται ὁ Πάρις μὲ ὄπλισμόν πλήρη: ἔχει τὴν κεφαλὴν κεκαλυμμένην διὰ περικεφαλαίας, ἔχει τὸ στέρνον θωρακισμένον, φέρει εἰς τοὺς πόδας περικνημίδας καὶ ὅλον αὐτοῦ τὸ σῶμα δίδει τὴν ἐντύπωσιν μιᾶς ἰσχυρᾶς ἀσπίδος. Ὡς ὅπλα ἀμύνης φέρει τὴν σπάθην καὶ τὸ δόρυ¹²⁹. Ἀντιθέτως, ὁ Νέστωρ φέρει δύο δόρατα, ἐκτὸς τῆς ἀσπίδος καὶ τῆς περικεφαλαίας¹³⁰.

Ἐκ τῶν Ἑλλήνων ὁ Ἀγαμέμνων ἐμφανίζεται εἰς τὸ βιβλίον XI μὲ περικεφαλαίαν, διακεκοσμημένον θώρακα, πολυμέταλλον ἀσπίδα καὶ περικνημίδας. Εἶναι ὀπλισμένος μὲ σπάθην καὶ δύο δόρατα¹³¹.

Τὰ ὅπλα τοῦ Ἀχιλλέως, τὰ ὁποῖα ἔλαβε ἀπὸ τὸν Πάτροκλον, ἀποτελοῦνται ἀπὸ κερκοφόρον περικεφαλαίαν, θώρακα διακεκοσμημένον μὲ ἄστρα, περικνημίδας, σπάθην, δόρυ καὶ ἓν τόξον, τὸ ὁποῖον ὅμως ὁ Πάτροκλος δὲν παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ¹³².

Καὶ μόνον ὁ ὄπλισμός τὸν ὁποῖον ἔφερον οἱ τέσσαρες οὗτοι ἥρωες θὰ ἦτο ἀρκετὸς διὰ νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν ὑπαρξίν μιᾶς σημαντικῆς ἀναπτύξεως τῆς πολεμικῆς βιομηχανίας.

Εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν καλυμμάτων τῆς κεφαλῆς καὶ τῶν περικεφαλαίων ἐγρησιμοποιοῦντο δέρματα. ὀρείχαλκος, γούνα καὶ ὀδόντες ἀγριοχοίρων, πτερὰ καὶ οὐραὶ ἀλόγων, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐπιτυγχάνεται ταυτοχρόνως ἓν ἀμυντικὸν καὶ διακοσμητικὸν ἀποτέλεσμα, κατὰ μίμησιν τοῦ λαμπροῦ μυκηναϊκοῦ παραδείγματος¹³³.

Οἱ θώρακες κατεσκευάζοντο ἐκ δέρματος καὶ ποικίλων μετάλλων, ὅπως

128. W. Reichel: *Homerische waffen*, II ed., Wien, 1901. Ὁ W. Helbig (*Das Homerische Epos*, 2nd ἄν., σελ. 317-318) ἀπεκάλυψε πρὸ πολλοῦ τὰς ἐπαδράσεις τῶν Ἀσιατῶν καὶ Αἰγυπτίων ἐπὶ τοῦ ὄπλισμοῦ καὶ τῶν ἐνδυμάτων κατὰ τοὺς ὀμηρικὸς χρόνους.

129. Ἰλιάς, 1, III, 325-338.

130. Ἰλιάς, 1, X, 75-76.

131. Ἰλιάς, 1, XI, 15-47.

132. Ἰλιάς, 1, XVI, 130-141.

133. Ἴδε σχετικῶς τὴν περιγραφὴν τῆς πανοπλίας τοῦ Ἑκτορος καὶ τοῦ Ἀχιλλέως, ὡς ἀναφέρονται ἀνωτέρω. Τὸ κράνος τοῦ Μηριόνοιο (Ἰλιάς 1, X, 261) ἔθεωρήθη ὑπὸ τοῦ Nilsson (*Hom., 2nd ἄν.*, σελ. 77 καὶ 138) ὡς ὅμοιον μὲ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα εἰκονίζονται ἐπὶ μυκηναϊκῶν ἔργων τέχνης ἐξ ἐλεφαντοστοῦ.

ὁ σίδηρος, ὁ κασσίτερος, ὁ ἄργυρος καὶ ὁ χρυσός, τῶν τελευταίων δύο μετάλλων χρησιμοποιουμένων διὰ σκοποῦς διακοσμητικῆς ¹³⁴.

Αἱ περικνημίδες ἦσαν ἐκ δέρματος καὶ ἐξ εὐλυγίστου κασσιτέρου, μὲ διακοσμήσεις ἀργυρᾶς, κυρίως εἰς τὰ σφυρά ¹³⁵.

Αἱ ἀσπίδες ἦσαν διαφορετικῶν διαστάσεων, ἀναλόγως τοῦ ἐὰν προωρίζοντο νὰ προστατεύσουν τὸν κορμὸν ἢ ὀλόκληρον τὸ σῶμα. Ἡ ἀσπίς τοῦ Ἔκτορος προωρίζετο διὰ τὸν τελευταῖον τοῦτον σκοπὸν καὶ συνεπῶς τὸν ἐκάλυπτεν ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν ¹³⁶. Αἱ ἀσπίδες κατεσκευάζοντο μὲ πολλὰς λωρίδας ἐκ δέρματος καὶ ἐκάλυπτοντο μὲ μεταλλικὰ ἐλάσματα, ὡς ὁ ὀρειχάλκος, κασσίτερος καὶ χρυσός. Εἰς τὴν ᾠδὴν VII τῆς Ἰλιάδος ἡ ἀσπίς τοῦ Αἴωντος περιγράφεται ὡς ὁμοιάζουσα μὲ πύργον κατεσκευασμένον ἐκ δέρματος ταύρου εἰς ἑπτὰ σειρὰς τοποθετημένας τῆς μιᾶς ἐπὶ τῆς ἄλλης καὶ κεκαλυμμένας δι' ὀρειχαλκίνης πλακῶς ¹³⁷. Ἡ ἀσπίς τοῦ Ἀχιλλέως, ἀντιθέτως, εἶχε κατασκευασθῆ μὲ πέντε μεταλλικὰ ἐλάσματα τοποθετημένα τὸ ἐν ἐπὶ τοῦ ἄλλου : δύο ἐξ ὀρειχάλκου. ἓν ἐκ χρυσοῦ καὶ δύο ἐκ κασσιτέρου ¹³⁸.

Διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν ἀμυντικῶν ὅπλων τῶν Ἑλλήνων τῆς ὀμηρικῆς περιόδου ὑπῆρχεν ἀνάγκη τοῦλάχιστον σιδηρουργῶν, χρυσοχόων καὶ βυρσοδεψῶν.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ ἐπιθετικὰ ὅπλα, —εἴτε αἰχμηρὰ ἦσαν ταῦτα, εἴτε κοπτερά, —ἡ ἐργασία τῶν βυρσοδεψῶν παύει νὰ εἶναι ἀναγκαία καὶ παραμένει ἀπαραίτητος ἡ ἐργασία τῶν σιδηρουργῶν καὶ τῶν χρυσοχόων, κατόπιν ἐκείνης τῶν ξυλουργῶν.

Οἱ σιδηρουργοὶ κατεσκευάζον τὰς σπάθας μονοστόμους εἴτε διστόμους ¹³⁹, τὰς μαχαίρας ¹⁴⁰, τοὺς πελέκεις διὰ τὴν σῶμα πρὸς σῶμα πάλην ¹⁴¹. Ὁ πέλεκυς τοῦ Μενελάου ἦτο ἐξ ὀρειχάλκου, ἡ δὲ χειρολαβὴ τούτου ἦτο ἐκ ξύλου ἐλαίας ¹⁴².

Οἱ ξυλουργοὶ κατεσκευάζον τὰ δόρατα ἐκ ξύλου διαφόρων προελεύσεων, ἐπ' αὐτῶν δὲ οἱ σιδηρουργοὶ ἐτοποθέτουν ἓνα ἢ περισσοτέρους ἤλους ἐξ ὀρειχάλκου, οἱ δὲ χρυσοχοὶ μεταλλικοὺς κρίκους ἐκ χρυσοῦ ¹⁴³. Τὰ δόρατα ταῦτα

134. Ἰλιάς, 1, XVI, 636, ἴδε ἐν τῷ κειμένῳ σχετικῶς μὲ τοὺς θώρακας τοῦ Ἀγαμέμνονος, τοῦ Ἀχιλλέως καὶ τοῦ Ἔκτορος.

135. Ἰλιάς, 1, XVIII, 613 καὶ 1, XIX, 369-370.

136. Ἰλιάς, 1, VI, 117-118.

137. Ἰλιάς, 1, VII, 219-220.

138. Ἰλιάς, 1, XX, 270-272.

139. Ἰλιάς, 1, 256.

140. Ἰλιάς, 1, III, 271.

141. Ἰλιάς, 1, XV, 712.

142. Ἰλιάς, 1, XIII, 611-612.

143. Ἰλιάς, 1, VI, 319-320.

εἶναι μακρὰ, ὡς ἦτο τὸ δόρυ τοῦ Ἔκτορος, τοῦ ὁποίου τὸ μῆκος ἦτο περίπου 4 μέτρα. Αἱ διαστάσεις αὗται ἐνδιαφέρουν κατὰ τοῦτο, ὅτι δηλαδὴ ἐπιτρέπουν μίαν σύγκρισιν τοῦ ὅπλου τούτου μὲ τοὺς κοντοὺς καὶ τὰ δόρατα τὰ χρησιμοποιούμενα εἰς τὰς ναυμαχίας, ἐπίσης καὶ τούτων κατασκευαζομένων μὲ σιδηρᾶν αἰχμῆν ἄλλ' ἐχόντων τὸ διπλάσιον μῆκος τῶν δοράτων ξηρᾶς ¹⁴⁴.

Ἐκ τῶν ὄπλων ἐξοκοντισμοῦ ἀναφέρονται ἡ σφενδόνη ¹⁴⁵ καὶ τὸ τόξον ¹⁴⁶, περὶ τοῦ ὁποίου δίδονται πληροφορίαι τόσον ὡς πρὸς τὸν τρόπον καθ' ἃν λειτουργεῖ τοῦτο, ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς αὐτοῦ ¹⁴⁷:

«Κι ὅπως μαζὶ καὶ κόρδα τράβηξε καὶ ἀγκίδια τῆς σαγίτας,
πὰ στὸ βυζὶ του ἡ κόρδα ἀκούμπησε, τὸ σίδηρο στὸ τόξο.

Κι ἀφοῦ τὸ γυριστὸ ἐτενώθηκε τρανὸ δουζάρι, ξάφνου
στριγγὸν ὄφῃκε ἀχό, καμπάνισε κι ἡ κόρδα, κι ἡ σαγίτα
χιμαίει πετώντας, λαχταρίζοντας νὰ φτάσει μὲς τὸ πλῆθος».

Περὶ τὰ 2.000 π.Χ. εἰς Συρίαν καὶ μετὰ τὸν XVII αἰῶνα εἰς Αἴγυπτον εἰς τὰς μάχας ἐλάμβανον μέρος ἀμαξίαι συρόμεναι ὑπὸ ἵππων καὶ αἱ ὁποῖαι ἔφερον ἐκτὸς τοῦ ὀδηγοῦ καὶ ἓνα ἀκοντιστήν ¹⁴⁸. Εἰς τὴν Εὐρώπῃ ὁ ἵππος ἐμφανίζεται δύο αἰῶνας ἀργότερον ἢ εἰς Αἴγυπτον καὶ συνεπῶς εἶναι πιθανὸν πολεμικὰ ἄρματα νὰ ἔλαβον μέρος εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Τροίας ¹⁴⁹.

Ἡ Ἰλιάς κατ' ἐπανάληψιν κάμνει λόγον περὶ πολεμικῶν ἀρμάτων καὶ δίδει μίαν περιγραφὴν τῆς κατασκευῆς, δυνάμεως, ὀδηγήσεως, κινήσεως καὶ τοῦ πληρώματος αὐτῶν. Ἐν πηδάλιον ἐπιτρέπει τὴν σύζευξιν δύο ἵππων, οἱ ὁποῖοι προσδεδεμένοι ἀπὸ τὰ ἡνία εἰς τὴν κογχύλῃν, χάρις εἰς τοὺς τροχοὺς τεσσάρων ἀκτίδων, ὅπως ἀναπαρίσταται εἰς τὰς τοιχογραφίας τῆς Τίρυνθος ¹⁵⁰, σύρουν τὸ ὄχημα.

Τὰ ἡνία ἐπιτρέπουν εἰς τὸν ὀδηγὸν νὰ ὀδηγῇ ἀπὸ τὴν κογχύλῃν τοὺς ἵππους, ἐνῶ παρὰ τὸ πλευρὸν αὐτοῦ μὲ βέλη καὶ ἀκόντια μάχεται εἰς πολεμιστῆς ¹⁵¹. Τὸ περίεργον εἶναι, ὅτι οὐδεμία ἄλλη γρῆσις γίνεται τοῦ ἵππου κατὰ τὰς μάχας. Δὲν ἱππεύεται ἀλλὰ ζευγύεται ¹⁵².

144. Ἰλιάς, 1, XV, 678.

145. Ἰλιάς, 1, XIII, 716.

146. Ἰλιάς, 1, VI, 322.

147. Ἰλιάς, 1, IV, 122-126.

148. G. Cont en a u : La civilisation d'Assur er de Babylone, Paris, 1951, σελ. 296.

149. Συγκρίσεις μεταξὺ τῶν ὑπὸ τῆς Ἰλιάδος περιγραφομένων ἀρμάτων καὶ ἐκείνων τῶν προηγουμένων πολιτισμῶν ἔγιναν ἀπὸ μέρους τοῦ W. Helbig (Das Homerische Epos, ἐνθ' ἄν., σελ. 89-110) καὶ ἀπὸ τὸν W. Reichel (Homerische waffen, ἐνθ' ἄν., σελ. 120-146).

150. A. P. Nilsson : Homer, ἐνθ' ἄν., σελ. 75, εἰκ. 5.

151. Ἰλιάς, 1, XVI, 370-406.

152. Τὸ ἱππικὸν κάμνει τὴν ἐμφάνισίν του εἰς τὸ βαβυλωνιακὸν στράτευμα κατὰ τὸ

Τὸ ἵππικὸν δὲν κάμνει ἀκόμη τὴν ἐμφάνισίν του, καίτοι ἔχομεν πολεμικὰ ἄρματα κινούμενα διὰ ζώων. Καὶ εἶναι ἡ ταχύτης τῆς μετακινήσεως, ἐπὶ τῆς ὁποίας βασίζεται ἡ ἀποτελεσματικότης—ἀν ὄχι καὶ ἡ ἀκρίβεια—τῆς ἐπιθέσεως, ἣτις γίνεται μὲ βέλη καὶ ἀκόντια. Ἄλλ' ἡ ἄμαξα, ἐὰν κλείῃ τὴν σειρὰν τῶν μέσων, τὰ ὁποῖα παρεσκευάσθησαν διὰ τὸν πόλεμον, ἀνοίγει ἐπίσης τὴν σειρὰν τῶν μέσων μεταφορᾶς τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριότητος διὰ τὴν τόσο ἀπομεμακρυσμένην ἐποχὴν.

Ἐμιλήσαμεν περὶ συγκεκριμένης βιομηχανίας ὠθούμενοι ἀπὸ αὐτὸ τοῦτο τὸ κείμενον τῆς Ἰλιάδος, ἡ ὁποία εἰς τὰ βιβλία IV καὶ V κάμνει λόγον ἀντιστοιχῶς περὶ κατασκευαστῶν ἀρμάτων καὶ πλοίων¹⁵³, μὲ εἰδικὴν μνεῖαν εἰδικευμένων τεχνιτῶν, μεταξὺ τῶσων ἄλλων, ἐπιστημαίνουσα οὕτω ἐν εἰδικῶν καὶ συγκεκριμένων εἶδος ἀπασχολήσεως.

Ἀπὸ τὴν ἐργασίαν τῶν ἄμαξοποιῶν ἔχομεν ἄμαξας, αἱ ὁποῖαι μεταφέρουν γενικῶς δύο ἄτομα¹⁵⁴, συρόμεναι ὑπὸ ἡμιόνων καὶ αἱ ὁποῖαι χρησιμεύουν δι' ἔργα εἰρήνης, ἐνῶ αἱ ἄμαξαι αἱ χρησιμεύουσαι διὰ πολεμικοὺς σκοποὺς σύρονται ὑπὸ δύο ὀρητικῶν ἵππων¹⁵⁵.

Εἰς ποῖον σημεῖον τελειότητος ἡδύνατο νὰ φθάσῃ ἡ κατασκευὴ τῶν ἄμαξῶν τούτων γνωρίζομεν ἐκ τῆς περιγραφῆς τοῦ ἄρματος τῆς Ἡρας, τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς τὸ βιβλίον V τῆς Ἰλιάδος. Ἡ δίππος ἄμαξα φέρεται προσδεδεμένη ἐκ πηδαλίου ἐξ ἀργύρου μὲ ζυγὸν καὶ προστερνίδια ἐπίχρυσα, στηρίζεται εἰς τροχοὺς ὀκτῶ ἀκτίδων ἐξ ὀρειχάλκου πεποικιλμένους μὲ χρυσὸν καὶ ὀρειχάλκον, τὸ κέντρον τῶν ὁποίων διακοσμεῖται δι' ἀργυρᾶς πλάκας, καὶ συνδεδεμένους πρὸς ἀλλήλους διὰ σιδηροῦ ἄξονος.

Ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῆς περιγραφῆς ταύτης παραμένει ἡ ἐντύπωσις, ὅτι ὁ ποιητὴς ἄφησε κάπως ἐλευθέραν τὴν φαντασίαν αὐτοῦ, ἡ περιγραφή ὅμως μᾶς πείθει περὶ μιᾶς μονιμότητος εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν ἄμαξῶν ταχύτητος ἡ πολέμου, ὡς τὰς γνωρίζομεν καὶ σήμερον.

10. Πλοῖα, ναυτιλία καὶ ἐμπόριον. Διὰ ταξίδια μέσῳ θαλάσσης κατασκευάζον πλοῖα μὲ ξυλείαν τῶν δασῶν οἱ ξυλουργοί. Ἦσαν ταῦτα βαμμένα διὰ χρώματος μέλανος, μὲ τὴν ἐξαίρεσιν ἐκείνων τῶν Ἰονίων νήσων, τὰ ὁποῖα

δεύτερον ἡμῖς τοῦ XII π.Χ. αἰῶνος, εἰς τὸ ἀσσυριακὸν μόλις τὸν IX π.Χ. αἰῶνα καὶ εἰς τοὺς Λυδοὺς τὸν VII αἰῶνα. Εἰς Σπάρτην κατὰ τὸν VIII καὶ VII αἰῶνα ὁ ἔριππος ἀνιχνευτὴς εἶναι πεζὸς (P. F r a c e a r o : Cavalleria, εἰς Enc. Italiana, Τόμ. IX, σελ. 523-527). Τὸν X αἰῶνα ἔχομεν πλὴν τῶν ἀρμάτων καὶ ἵππεῖς. Ἐπίσης καὶ ὁ Σολομῶν (Βίβλος, Βιβλίον II Χρονικῶν, Κεφ. I § 14 καὶ Κεφ. IX § 25) λέγει ὅτι πλὴν τῶν ἀρμάτων ἵππεῖς ἔχουν καὶ οἱ Αἰγύπτιοι, οἵτινες ἐπιτίθενται ἐναντίον τῆς Ἱερουσαλὴμ κατὰ τὰ τέλη τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος (Βίβλος ἱβ', Κεφ. XII, § 2-3).

153. Ἰλιάς, 1, IV, 485 καὶ 1, V, 62.

154. Ἰλιάς, 1, III, 311.

155. Ἰλιάς, 1, XXIV, 266 διὰ τοὺς ἡμιόνους. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς ἵππους, οὗτοι ἀναφέρονται εἰς πλείστα ὄσα χωρία τῆς Ἰλιάδος.

ἦσαν βαμμένα με ἐρυθρὸν μίλτον (μίμιον) ¹⁵⁶. Καίτοι ἦσαν ἐφωδιασμένα με λίθον διὰ τὸ ἀγκυροβόλιον ¹⁵⁷, ἐν τούτοις συνήθως ἐσύροντο εἰς τὴν ξηρὰν καὶ ἐστριζόντο ἐπὶ καταλλήλων δοκῶν ¹⁵⁸. Ἡ πληροφορία αὕτη μᾶς ὀδηγεῖ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ πλοίων μικρῶν διαστάσεων ¹⁵⁹, ἐφ' ὅσων ἐπέτρεπον μίαν τόσον εὐκολον μετακίνησιν. καὶ πάντως ὅτι ἔπρεπε ἐπὶ πολὺν χρόνον νὰ παραμένουν μακρὰν τῆς θαλάσσης, ἀνυπόστατοι τῶν κλιματολογικῶν συνθηκῶν. Εἰς ἐπίρρωσιν τῶν παρατηρήσεών μας τούτων ἔχομεν τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τὸν ποιητὴν φαίνεται ὡς ἀληθοφανὲς νὰ διηγηθῆ, ὅτι ὁ Ἔκτωρ ἠδύνατο νὰ ἐγείρῃ τὴν πρύμνην μετὰ τοῦ πηδαλίου τῶν πλοίων τούτων διὰ τῆς μιᾶς χειρός ¹⁶⁰.

Ἄλλὰ διὰ νὰ ἐπαυθώσῃ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ πλοίων παρὰ περὶ ἀπλῶν λέμβων, ἡ Ἰλιάς ὁμιλεῖ περὶ καταστρώματος καὶ διαβάθρου ¹⁶¹ καὶ κατόπιν προσθέτει, ὅτι, ὡς συνέβαινε μετὰ τὰ πλοῖα τῆς Κρήτης καὶ τῆς Αἰγύπτου ¹⁶², καὶ ταῦτα ἦσαν ἐφωδιασμένα με ἴστυν. ὅστις ὑπεστέλλετο ἐπὶ τοῦ διαβάθρου, συμπληρώνων δὲ τὴν εἰκόνα ὁ ποιητὴς ἀναφέρει ἐπίσης, ὅτι τὰ πλοῖα ἦσαν ἐφωδιασμένα με κώπας καὶ μετὰ τὰ προρηθέντα βάρη διὰ τὸ ἀγκυροβόλιον ¹⁶³.

Εἰς ἄλλο μέρος εἰς τὸ βιβλίον XIX γίνεται λόγος περὶ τοῦ πληρώματος τῶν πλοίων τούτων. Τοῦτο εἶναι μᾶλλον πολυσύνθετον: πλοιογχοί, οἰκονόμοι, κάπηλοι, κοπηλάται ¹⁶⁴. Ὁ ἀριθμὸς τῶν τελευταίων τούτων ἀναβιβάζεται εἰς εἴκοσιν εἰς τὸ βιβλίον, πενήκοντα εἰς τὸ XVI καὶ ἑκατὸν εἰς τὸ XX. Ὁ κατάλογος τῶν πλοίων ἀναφέρει, ὅτι ἦσαν ἑκατὸν εἴκοσιν οἱ κοπηλάται τῶν πλοίων τῆς Βοιωτίας ¹⁶⁵.

Ἡ ὑπαρξίς πλοίων τῶν ὡς ἄνω διαστάσεων φαίνεται νὰ ἐνισχύῃ τὴν εἰκασίαν, ὅτι ἐὰν ταῦτα ἠδύνατο νὰ ἐπιτρέψουν τὴν ἐπιχείρησιν τῆς Τροίας, θὰ ἔπρεπε ἐπίσης νὰ καθιστοῦν δυνατὴν τὴν ναυσιπλοίαν εἰς τὸ Αἰγαῖον καὶ τὴν ἐπικοινωνίαν καὶ τὰς συναλλαγὰς μεταξὺ τῶν πόλεων, τῶν πληθυσμῶν τῆς ἐνδοχώρας καὶ τῶν νήσων.

Παρατηρήθη, ὅτι εἰς τὴν ἀσπίδα τοῦ Ἀχιλλέως, ἡ ὁποία κατεσκευάσθη ἀπὸ τὸν Ἥφαιστον, μεταξὺ τῶν τόσων ἐκδηλώσεων τῆς ἀνθρωπίνης προσ-

156. Ἰλιάς, 1, II, 637.

157. Ἰλιάς, 1, I, 436.

158. Ἰλιάς, 1, I, 485-486.

159. V. Bérard: Les navigations d'Ulysse, *ἔνθ' ἄν.*, Τόμ. II, σελ. 37-49.

160. Ἰλιάς, 1, XV, 716-717.

161. Ἰλιάς, 1, XV, 676.

162. A. Mosso: Le origini, *ἔνθ' ἄν.*, σελ. 197-211.

163. Ἰλιάς, 1, I, 432-436.

164. Ἰλιάς, 1, XIX, 42-44.

165. Ἰλιάς, 1, 309 καὶ L. Pareti, *Omero, ἔνθ' ἄν.*, σελ. 90.

παθείας, ἡ ὁποία ἀπεικονίζεται εἰς αὐτήν, δὲν ὑπάρχει θέσις διὰ τὴν ναυτιλιακὴν δραστηριότητα, ἐκ τοῦ γεγονότος δὲ τούτου ἐξήχθη τὸ συμπέρασμα, ὅτι οἱ περιγραφόμενοι ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου Ἕλληνες δὲν ἔτρεφον πάθος διὰ τὴν ναυτιλίαν¹⁶⁶. Καὶ πράγματι τὴν ἐφοβοῦντο, ὡς διαπιστώνει ἡ ἴδια Ἰλιάς, ὅταν εἰς μίαν παρομοίωσιν ὁμιλῇ περὶ αὐτῆς¹⁶⁷, ὡς ἐξῆς :

«Πῶς βράχους τρίψῃλος, ἀπύγκρεμος, στῶν σφυριχτῶν ἀνέμων
τῆ λύσσα στέκει καὶ στὰ κύματα πού πάνω του ξεσποῦνε
γιγάντια, ὀρθόστητα, στὸ πέλαγος ἀντίκρου τ' ἀφρισμένο...
...Κι αὐτός, ξαστράφτοντας ὀλόγυρα παντοῦ, χιμαίει στ' ἀκέρει
καὶ πέφτει μέσα, ὡς κύμα πού 'πεσε, θρεμμένο ἀπ' τοὺς ἀνέμους
κι ἀπὸ τὰ σύγνεφα, σὲ γρήγορο κινάβι ἐντός, κι ἀκέρειο
μὲς στοὺς ἀφρούς του τὸ κουκούλωσε, κι ἡ ἄγρια πνοὴ τοῦ ἀνέμου
ψηλά σφυρίζει μὲς τὰ ξάρτια του· κι οἱ ναῦτες παραλυοῦνε,
κάθε στιγμή ὡς θεωροῦν τὸ θάνατο καὶ μὴλις τοῦ γλιτώνουν·
παρόμοιο σπαραγμὸ στὰ στήθια τους κι οἱ Ἀργίτες νιώθων τότε».

Παρὰ τὴν ὀλίγην συμπάθειαν, μὲ τὴν ὁποίαν ἐκφράζεται ἡ Ἰλιάς διὰ τὴν θάλασσαν καὶ τοὺς φόβους τοὺς προκαλουμένους ἐκ τῆς μανίας τῆς, αὕτη μολαταῦτα ἀντιμετωπίζεται θαρραλέως διὰ τὴν ἐπίτευξιν εἰρηνικῶν καὶ πολεμικῶν σκοπῶν. Τούτο ἀποδεικνύεται διὰ μὲν τοὺς πολεμικοὺς σκοποὺς μὲ τὸν πόλεμον τῆς Τροίας, διὰ δὲ τὰ ἔργα εἰρήνης ἀπὸ τὰς μνημονουόμενας πρώτας ὕλας, αἵτινες ἐχρησιμοποιοῦντο εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀλλὰ δὲν παρήγοντο, ἢ ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν ἐτύγχανον ἐκμεταλλεύσεως, ὡς συνέβαινεν ἀντιθέτως μὲ τὰ μέταλλα¹⁶⁸.

Μία ἄλλη ἀκόμη ἀπόδειξις, ὅτι, παρὰ τοὺς ὑφισταμένους φόβους, ὑφίστατο ναυτιλιακὴ δρᾶσις, παρέχεται ἀπὸ τὸν σαφῆ ὑπαινιγμόν, τὸν γενόμενον εἰς τὸ βιβλίον VI περὶ λεπτῶν μεταξωτῶν κεντημάτων ὑφασμάτων προελεύσεως Σιδῶνος, περὶ πέπλων ζωγραφιστῶν («ἔργου Φοινίκων κυρίων»)¹⁶⁹, ἀπὸ τὴν μνημόνευσιν τοῦ βιβλίου XXIII περὶ ἐνὸς ἀργυροῦ κυπέλλου κατασκευα-

166. A. Mosso: *Le origini*, ἐκθ' ἀν., σελ. 212. Ἴδε σχ. ἐπὶ τῶν ἀπόψεων τοῦ Day Seymour (*Life in the Homeric age*, σελ. 305).

167. Ἰλιάς, 1, XV, 624-629.

168. O. P. Guiraud (*Le main-d'oeuvre*, ἐκθ' ἀν., σελ. 12) ἰσχυρίζεται, ὅτι ὁ Ὀμηρος δὲν ἀναφέρει ἀλλὰ καὶ δὲν φαίνεται νὰ γνωρίζῃ περὶ μεταλλεῖου. Ἐξ αὐτοῦ θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξαχθῇ τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἄλλοι λαοὶ ἦσαν οἱ προμηθεύοντες τὰ ἐν χρήσει μέταλλα.

169. Ἰλιάς, 1, VI, 289-290. Ἐπὶ τῆς ἀβεβαιότητος σχετικῶς μὲ τὴν θέσιν τῆς Φοινίκης καὶ τῆς Σιδῶνος, συμφώνως πρὸς τὴν Ἰλιάδα, εἰς P a r e t i (*Omero*, ἐκθ' ἀν., σελ. 83-86).

σθέντος εἰς Σιδῶνα καὶ πωληθέντος παρὰ τῶν Φοινίκων¹⁷⁰, ὡς καὶ περὶ τῆς ἐκ Κύπρου προελεύσεως τοῦ θῶρακος τοῦ Ἀγαμέμνονος¹⁷¹.

Δὲν εἶναι πολλαὶ αἱ ἔμμεσοι καὶ ἄμεσοι ἀποδείξεις περὶ ὑπερποντικῶν συναλλαγῶν αἱ ἀνευρισκόμεναι εἰς τὴν Ἰλιάδα, δὲν πρέπει ὅμως νὰ λησμονώμεν, ὅτι πρόκειται περὶ ἐνὸς ἔπους, τοῦ ὁποίου σκοπὸς ἦτο νὰ περιγράψῃ μίαν πολεμικὴν ἐπιχείρησιν. Τὸ νὰ συμπεράνωμεν, λόγῳ ἐλλείψεως σχετικῶν πληροφοριῶν, ὅτι ἔχομεν βασίμους ἀποδείξεις ὅτι τὸ διεξαχόμενον ἐμπόριον ἦτο ἐλάχιστον, τοῦτο θὰ ἦτο πλάνη. Εἶδομεν πόσον δραστηρία καὶ πολὺπλευρος ἦτο ἡ ἐργασία τῶν Ἑλλήνων τεχνουργῶν, πόσον ποικίλη ἡ ποιότης καὶ ἡ ποσότης τῶν πρώτων ὑλῶν, καὶ συνεπῶς πρέπει νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ὑπῆρχε μία ἀνάλογος ἀνταλλαγὴ προϊόντων, μεταφερομένων τῶν διὰ ξηρᾶς, ὅσον καὶ διὰ θαλάσσης. Ἄλλως αἱ πρόοδοι καὶ ἡ λάμψις τῶν Μυκητῶν καὶ τῆς Τίρυνθος εἰς μίαν ἐποχὴν προγενεστέραν τῆς Ἰλιάδος θὰ παρέμενεν ἀνεξήγητος, εἰς δὲ τὴν ἐποχὴν τῆς Ἰλιάδος θὰ παρέμενεν ἐπίσης ἀνεξήγητος ἡ μνημόνευσις περὶ ἐπισωρεύσεως θησαυρῶν ἀπὸ τοῦτον ἢ ἐκεῖνον τὸν ἥρωα καὶ τοὺς συγγενεῖς του. Καὶ πρόκειται περὶ θησαυρῶν ἀποτελουμένων ἐξ ἀγαθῶν μὴ δυναμένων εὐκόλως νὰ παραχθοῦν εἰς Ἑλλάδα.

11. Ἐκτίμησις καὶ σύγκρισις τῶν ἀγαθῶν. Ὁ Ἄδραστος βεβαιοῖ ὅτι ὁ πατήρ του εἶχε θησαυρὸν ἀποτελούμενον ἀπὸ χρυσόν, χαλκόν καὶ σίδηρον¹⁷². Εἰς τὴν φῶδὴν IX ἀπαριθμεῖται θησαυρὸς ἀποτελούμενος ἀκόμη ἐκ χρυσοῦ, ἐκ χαλκοῦ πυρροῦ καὶ καθαροῦ λάμποντος σιδήρου¹⁷³. Εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ἀντιμάχου ὁ θησαυρὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ χρυσόν, ὀρείχαλκον καὶ κατεργασμένον σίδηρον¹⁷⁴.

Αἱ πληροφορίαι αὗται ἐπιτρέπουν τὴν διαπίστωσιν μιᾶς βραδείας μεταπηδήσεως ἀπὸ μίαν Οἰκονομίαν συντηρήσεως εἰς μίαν Οἰκονομίαν συσσωρεύσεως πλούτου, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ μεταφορὰ τῶν ἀξιῶν ἐν τῷ χρόνῳ ἐλάμβανε τὴν μορφήν τυπικῶν ἀγαθῶν ἐχόντων ἰδιαίτερος χαρακτηριστικὴν ποιότητα καὶ μέγιστον βαθμὸν ἐκτιμήσεως.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀγαθῶν τούτων ηὐξάνετο, ὅταν, ἀντὶ νὰ γίνεται μεταφορὰ ἀγαθῶν ἐν τῷ χρόνῳ, ἀπεσκοπεῖτο ἡ μεταφορὰ ἀγαθῶν ἐν τῷ χώρῳ μὲ τὴν προσφορὰν ἰδιαίτερος πολυτίμων δώρων. Εἰς τοιαύτας περιπτώσεις εἰς τὸν χρυσόν καὶ εἰς τὰ μέταλλα εἰς δίσκους ἢ τεμάχια προσετίθεντο τρίποδες, κύπελλα, δέρματα, τάπητες, γλαμύδες καὶ ἵπποι¹⁷⁵.

170. Ἰλιάς, 1, XXIII, 741-743.

171. Ἰλιάς, 1, XI, 19-21.

172. Ἰλιάς, 1, VI, 48.

173. Ἰλιάς, 1, IX, 365-366.

174. Ἰλιάς, 1, XI, 133.

175. Ἰλιάς, 1, IX, 122-124.

Ἐχομεν πρὸ ἡμῶν μίαν κοινωνίαν, ἣ ὁποία κάμνει ἐκλογὴν μεταξὺ ἀγαθῶν μονίμου ἀξίας καὶ ἀγαθῶν ἀξίας εὐμεταβλήτου, μεταξὺ ἀγαθῶν μεγάλης καὶ εὐτελοῦς ἀξίας. Ἐν τούτοις ἡ κοινωνία αὕτη δὲν εἶχε λύσει ἀκόμη τὸ πρόβλημα τῆς ἐντοπίσεως τῆς ἀξίας εἰς μίαν μονάδα μεταλλικὴν ¹⁷⁶. Ἀπεναντίας, ἐὰν ἡ Ἰλιάς διδῆ, πληροφορίας ἐπὶ τοῦ προκειμένου, αὐτὰ εἶναι ὑπὸ τὴν ἔννοιαν, ὅτι ἀποκλείουν κάθε ὑπόθεσιν περὶ μέτρου ἀξίας ὑπὸ μορφήν μεταλλοῦ.

Εἰς διαφόρους περιστάσεις τίθεται τὸ ζήτημα τῆς ἐκτιμήσεως καὶ τῆς συγκρίσεως τῆς ἀξίας τῶν ἀγαθῶν, ἀλλὰ πάντοτε λύεται τοῦτο ἐκφραζομένης ταύτης εἰς ταύρους καὶ βόας.

Εἰς τὸ βιβλίον II ἐν βραχιόλιον τῆς Ἀθηναῖς ἐκτιμᾶται «ἐκατὸν ταύρους» ¹⁷⁷. Ἐκτίμησις σημαντικὴ, ὅταν ἔχωμεν ὑπ' ἑψεί ὅτι τὰ ἐκ χρυσοῦ ὄπλα τοῦ Γλαύκου ἐκτιμῶνται κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, ἐνῶ ἐκεῖνα τοῦ Διομήδους, τὰ ὁποῖα ἦσαν μόνον ἐξ ὀρειγάλκου, ἐκτιμῶνται μόλις ἐννέα ταύρους ¹⁷⁸. Εἰς τὸ βιβλίον XXI τὰ μέτρα τῆς ἀπελευθέρωσεως τοῦ Λυκάωνος ἀνέρχονται εἰς ἐκατὸν βόας ¹⁷⁹. Τέλος, εἰς τὸ βιβλίον XXIII ἀναφέρεται ἡ τιμὴ δώδεκα βοῶν διὰ τὴν ἀξίαν ἐνὸς τρίποδος, τῶν τεσσάρων βοῶν διὰ τὴν ἀξίαν μιᾶς ἱκανῆς σκλάβας καὶ τῶν δύο βοῶν διὰ τὴν ἀξίαν ἐνὸς ἀνοδοχείου ¹⁸⁰.

Ἡ συγῆ μνεῖα περὶ «χρυσῶν ταλάντων» ¹⁸¹ θὰ ἠδύνατο νὰ δημιουργήσῃ τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι τὴν ἐποχὴν ἐκεῖνην ἐγίνετο προσφυγὴ εἰς ἐν συγκεκριμένον καὶ σταθερὸν βᾶρος χρυσοῦ εἰς τεμάχια διὰ τὴν σύγκρισιν τῶν ἀξιῶν. Τοῦτο δὲν φαίνεται διόλου ἀπίθανον, δοθείσης τῆς ἐποχῆς εἰς τὴν ὁποίαν ἀνάγεται ἡ Ἰλιάς καὶ ἐὰν κρίνωμεν ἀπὸ προηγούμενα εἰς ἄλλας χώρας. Ἐν τούτοις τὸ γεγονός, ὅτι τελικῶς αἱ συγκρίσεις ἀξίας ἐγίνοντο πάντοτε κατ' ἀποκλειστικότητα εἰς κεφαλὰς βοοειδῶν, πιστοποιεῖ ὅτι ἡ μνεῖα ἐνὸς συγκεκριμένου βάρους εἰς χρυσὸν θὰ ἔπρεπεν, ἐὰν ποτε ἐγίνετο, νὰ λαμβάνῃ χώραν εἰς ὅλους ἐξαιρετικὰς περιπτώσεις.

12. Κατανάλωσις ἀγαθῶν. Πῶς κατώρθωνον νὰ ζοῦν οἱ Ἕλληνες τῆς Ἰλιάδος μὲ τὰ δῶρα τὰ ὁποῖα παρεῖχεν εἰς τούτους ἡ φύσις καὶ ὁ πλουτισμὸς ὡς συνέπειαν ἀνθρωπίνης προσπάθειας;

Ἡ ἀνθρωπίνη προσπάθεια εἰς τὴν οἰκονομικὸν στίβον ἔχει δύο κατευθύν-

176. Ἀκόμη καὶ μέχρι τῶν μέσων τοῦ VII π.Χ. αἰῶνος ἡ Ἑλλάς δὲν εἶχε γνωρίσει τὸ κομμένον νόμισμα καὶ ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς μέτρον συναλλαγῶν σοῦβλες ἐκ σιδήρου, καλούμεναι ὀβελοὶ (P. Courbin: Valeur comparée du fer et de l'argent lors de l'introduction du monnayage, εἰς Annales, 1959, No 2, σελ. 209).

177. Ἰλιάς, 1, II, 449.

178. Ἰλιάς, 1, VI, 235-236.

179. Ἰλιάς, 1, XXI, 79.

180. Ἰλιάς, 1, XXIII, 702-705 καὶ 885.

181. Ἰλιάς, 1, IX, 122, 1, XIX, 247.

τηρίας γραμμὰς μὴ διίσταμένας πρὸς ἀλλήλας. Ἐπὶ τοῦ τεχνικοῦ πεδίου νὰ μειώνη τὸν κόπον. δηλαδή τὴν δαπάνην διὰ τὴν αὐτὴν ἀπόδοσιν· εἰς τὸ ἀνθρώπινον πεδίου, νὰ αὐξάνη ἀτομικῶς καὶ νὰ διασπείρη κοινωνικῶς τὴν εὐμάρειαν ἐκ τῶν παραγομένων ἀγαθῶν.

Εἰς ποῖα τεχνικὰ καὶ μηχανικὰ μέσα (λαβίδες, φυσητήρες, τροχοί, κῶπαι, ἰστία) προσέφευγον οἱ Ἕλληγες, διὰ νὰ μειώσουν τὴν δαπάνην καὶ νὰ αὐξήσουν τὴν ὠφέλειαν, τοῦτο εἶδομεν ἤδη. Ἄς ἐξακριβώσωμεν τώρα πῶς ἔζων, διὰ νὰ ἴδωμεν ὅποιαν χρῆσιν ἔκαμνον τῶν παραγομένων ἀγαθῶν.

Ἡ Ἰλιάς εἶναι λίαν φιλόργυρος εἰς τὴν παροχὴν πληροφοριῶν ἀναφορικῶς μὲ τὰ μητροπολιτικὰ ἐνδικαιτήματα τῶν Ἑλλήνων. Γενικῶς ἀναφέρει τὰς οἰκίας βασιλέων κατὰ τρόπον νοσταλγικόν. Ἀλλὰ περὶ τῶν Ἑλλήνων πρωταγωνιστῶν τοῦ πολέμου δὲν ἀναφέρει ὡς εἶδος καταλύματος καὶ στεγάσεως εἰμὴ μόνον τὰ πλοῖα τὰ παρωπλισμένα ἐπὶ τῆς ξηρᾶς καὶ τὰ περίρῳ περιπίπτερα καὶ παραπήγματα¹⁸². Συνεπῶς μὲ τοιαῦτα στοιχεῖα δὲν δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν μίαν ἰδέαν, βάσει τοῦ ποιήματος, ἀναφορικῶς μὲ τὸ εἶδος κατοικίας τῶν Ἑλλήνων. Ὁφείλομεν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἡ περιγραφή τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Πριάμου, καίτοι τοῦτο ἔκειτο εἰς τὸ ἐχθρικὸν στρατόπεδον τῆς Τροίας, δὲν διέφερον ἴσως ἀπὸ τὴν περιγραφήν τῶν βασιλικῶν κατοικιῶν τῶν Ἀχαιῶν, ὡς τοῦτο καὶ ἀλλαγῶς διαπιστοῦται. Καὶ τοῦ Τρωϊκοῦ τούτου ἀνακτόρου, ἀνεφερθέντος μὲ λαξευμένους λίθους, ἐξυμνεῖται ἡ στοά, ἡ ὁποία ὠδήγει εἰς 50 δωμάτια, ἅτινα ἐχρησίμευον ὡς ἐνδικαιτήματα διὰ τοὺς υἱοὺς τοῦ βασιλέως, καὶ εἰς 12 δωμάτια διὰ τὴν χρῆσιν τῶν θυγατέρων αὐτοῦ¹⁸³. Ἐκ διαφόρων χωρίων τοῦ ποιήματος ἐξάγεται, ὅτι εἰς τὰς οἰκίας τῶν ἀνακτόρων ὑπῆρχον ἐπίσης χῶροι, εἰς τοὺς ὁποίους μετέβηνεν ἡ βασίλισσα μετὰ τῶν θεραπαινίδων αὐτῆς διὰ νὰ πλέξῃ, ἐνῶ ἄλλοι χῶροι προσωρίζοντο διὰ τὰς συνελεύσεις τοῦ βασιλέως.

Καὶ ὡς πρὸς τὴν κατοικίαν, ἡ ἀναπαράστασις, ἡ ὁποία γίνεται εἰς τὴν Ἰλιάδα, ἀφορᾷ εἰς δύο πραγματικότητας: μίαν ἐκστρατευτικὴν ἑλληνικὴν καὶ μίαν συνήθη, τὴν ὑπὸ συνθήκας πολιτικῆς, τῶν Τρώων. Οὕτω ἀπὸ ἀπόψεως ἐπιπλώσεως ἔχομεν τὰ ὅσα ἀναφέρονται περὶ τῆς συνοπτικῆς συνθέσεως ταύτης ἐν ὧρα μάχης¹⁸⁴ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς συνήθους τοιαύτης τῶν Τρώων εἰς τὰς κατοικίας αὐτῶν.

Οἱ Ἕλληγες πολεμισταὶ κοιμῶνται ἐπὶ σκληρῶν δερμάτων βοῶς καὶ ὡς προσκέφαλον χρησιμοποιοῦν τάπητας¹⁸⁵. Ἀλλὰ διὰ τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς εὐτυ-

182. Ἰλιάς, 1, XXIV, 448 κ.ἐπ. Τοιοῦτου εἶδους παράπηγμα ἦτο καὶ τὸ τοῦ Ἀχιλλέως.

183. Ἰλιάς, 1, VI, 242.

184. Ὁ Heibig (Das Homerische Epos, ἐνθ' ἀν., σελ. 74-78) περιγράφει τὴν ἐπιπλῶσιν τῶν οἰκιῶν ἔχων ὡς βῆσιν τὴν Ὀδύσειον.

185. Ἰλιάς, 1, X, 155-156.

χεις θνητούς ἐν ὥρᾳ εἰρήνης δραματίζονται καὶ περιγράφουν κλίνας, εἰς τὰς ὁποίας ἀντὶ ἐφαπλωμάτων τοποθετοῦν δέρματα ἀμῶν καὶ ὀθόνας ἐκ λίνου καὶ κλινσοκεπάσματα ¹⁸⁶.

Εἰς τὰς κατοικίας, ὡς ἐπίσης εἰς τὰ ἐπιπλα, ἀναφέρεται ἡ κιβωτός, ἐντὸς τῆς ὁποίας τοποθετοῦνται οἱ χιτῶνες, αἱ χλαμύδες καὶ τὰ πολύτιμα σκεύη ¹⁸⁷.

Τὰ πῆλινα ἀγγεῖα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται, εἶναι στοιχειώδη: ὕδρια καὶ λεκάνας διὰ τὴν καθαριότητα ¹⁸⁸, κρατῆρες διὰ τὴν μεταφορὰν τοῦ οἴνου καὶ διὰ τὴν πόσιν αὐτοῦ χρυσᾶ κύπελλα ¹⁸⁹, τὰ χρυσᾶ ἐκεῖνα κύπελλα, τῶν ὁποίων οἱ θησαυροὶ τῶν Μυκηνῶν, ἤδη εἰς μίαν προηγηθεῖσαν ἐποχὴν, ἔδωσαν πολύτιμα καὶ πλήρη ἐννοίας δείγματα, ἐὰν εἶναι ἀληθές ὅτι τὸ κύπελλον τοῦ Νέστορος εἶναι δοχεῖον ἐκ χρυσοῦ, τὸ ὁποῖον μᾶς ἐκληροδοτήθη ἀπὸ τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν ¹⁹⁰.

Πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ μαγειρείου διακρίνομεν τρίποδας, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζονται χάλκινα ἀγγεῖα διὰ τὴν θέρμανσιν ὕδατος ¹⁹¹, χύτραι ἐξ ὀρειχάλκου διὰ τὸ μαγεῖρευμα τεμαχίων ἐκ κρέατος ἀμνοῦ, ἐριφίων καὶ χοίρου ¹⁹². Οἱ ὄβελοι ἀναφέρονται ὡς ἀντικείμενα ἀπαραίτητα διὰ τὴν παρασκευὴν καλῶν ψητῶν, ἐνῶ διὰ τὴν ζέσιν τοῦ τυροῦ αἰγὸς γίνεται χρῆσις ὀρειχαλκίνων τριπτῶν ¹⁹³.

Ἐκ τῶν ὄσων εἶδομεν ἤδη προκύπτει ἀβιάστως, ὅτι ἡ βασικὴ τροφή ἦτο τὸ κρέας καὶ ὅτι οἱ βόες, οἱ ἀμνοὶ, αἱ αἴγες, οἱ χοῖροι, οἱ ἀγριόχοιροι καὶ αἱ ἔλαφοι παρεῖχον τὰ εὐγευστα κρέατα. Γάλα ὑποβαλλόμενον εἰς πῆξιν καὶ τυρός, ἀναμεμιγμένα μὲ ἄλευρον, ἀπετέλουν τροφήν, ἡ ὁποία, ὡς φαίνεται, ἐξετιμᾶτο πολὺ ¹⁹⁴. Ἴχθυες καὶ ὀστρακοειδῆ, ὡς ἐλέχθη ἤδη, εὐρίσκοντο πάντοτε εἰς τὴν τράπεζαν, ὅπου ὑπῆρχον ἐπίσης κρόμμια μαζὶ μὲ ἐρεβίνθους καὶ κυάμους ¹⁹⁵. Τὸ μέλι ἐγλύκαινε τὰ φαγητά ¹⁹⁶, ὁ ἄρτος τὰ συνώδευε ¹⁹⁷ καὶ ὁ οἶνος τὰ ὕγραινεν ¹⁹⁸.

Τὰ ζῶα, τὰ ὁποῖα μαζὶ μὲ τὰ φυτὰ ἐφοδιάζουν τοὺς στομάχους μὲ τρο-

186. Ἰλιάς, 1, IX, 660-661.

187. Ἰλιάς, 1, XVI, 220-221.

188. Ἰλιάς, 1, XXIV, 302-303.

189. Ἰλιάς, 1, IX, 670.

190. Ἰλιάς, 1, XI, 632-635 καὶ R. Dussaud: Les civilisations préhelléniques, ἐνθ' ἄν., σελ. 149.

191. Ἰλιάς, 1, XVIII, 348.

192. Ἰλιάς, 1, IX.

193. Ἰλιάς, 1, XI, 640.

194. Ἰλιάς, 1, XI, 640.

195. Ἰλιάς, 1, XI, 630.

196. Ἰλιάς, 1, XI, 631.

197. Ἰλιάς, 1, XXIV.

198. Ἰλιάς, 1, III, 295 ὡς ἐπίσης καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα χωρία.

φῆν. ἐφοδιάζουσι τὰ σώματα με ἐνδύματα ἐπίσης. Ὁ Ἀγαμέμνων ὁ βασιλεὺς φορεῖ (μῖξιν πυρρὰν γούναν λέοντος). Ὁ Μενέλαος καλύπτεται με μίαν κατάστικτον γούναν λεοπαρδάλειος¹⁹⁹. Ὁ Διομήδης ἐπίσης φέρει μίαν ἐρυθρόχρουσιν γούναν λέοντος. ἐνῶ ὁ Δόλων καλύπτεται με μίαν λευκήφαιον γούναν λύκου καὶ με ἐν κρῖνος. τὸ ὅπιόν φέρει γούναν γαλῆς²⁰⁰.

Εἰς τὸν καθημερινὸν βίον οἱ πρίγκιπες φέρουσι χιτῶνας, μανδύας πορφυροῦς καὶ περικνημίδας²⁰¹. Αἱ γυναῖκες καλύπτονται με πέπλον, στερεωμένον με χρυσαῖς πόρπας, διὰ τὴν καλλιτέραν ἐφαρμογὴν αὐτῶν ἐπὶ τοῦ σώματος καὶ ὅπως ἐπιτυχάνουσι καμπύλας καὶ πτυχὰς εἰς τὴν διακόσμησίν των²⁰². Αἱ γυναῖκες προσελκύουσι τὰ βλέμματα ἐπὶ τῆς ὀραιότητός των διακοσμούμεναι με περιδέραια, ἐνώτια, πολυτίμους λίθους, ἐλικουσιδεῖς καρφίδας καὶ πόρπας²⁰³, φροντίζουσαι νὰ τακτοποιούσιν τὴν κόμην των με κτένια²⁰⁴.

Ἡ ζωὴ γίνεται τερπνὴ με τὰ συμπόσια, εἰς τὰ ὅποια οἱ συνδαιτυμόνες μεταβαίνουν κεχορισμένοι με εὐώδεις ἔλαιον ἐλαίας²⁰⁵, ἐνῶ οἱ ραψῶδοι με τὰ ἄσματα καὶ ὄργανοπαῖχται με κιθάρας, πλαγιαύλους, ποιμενικοὺς αὐλοὺς καὶ σάλπιγγας²⁰⁶ συνοδεύουσι τὴν ἀκολουθίαν καὶ ἡ ἑορτὴ λαμβάνει τέλος εἰς τὰς αἰθούσας καὶ τοὺς ἀγρούς.

Εἰς περιπτώσεις ὀλιγώτερον εὐτυχεῖς γίνεται μία ἐξ ἴσου μεγάλη κατανάλωσις ἀγαθῶν διὰ θυσίας, διὰ πυρᾶς καὶ θρήνους, ἀποδιδόμενων τιμῶν εἰς συγγενεῖς καὶ εἰς ἐκλιπόντας ἀρχηγούς συμφώνως πρὸς ἔθιμον, τὸ ὅποιον κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Πατρόκλου προσέλαβεν ἐξαιρετικὴν λαμπρότητα²⁰⁷.

13. Συμπεράσματα. Τὴν στιγμὴν τῆς ἀποχωρήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ ἐπίγεια παύει καὶ ὁ κύκλος τῆς δραστηριότητος τούτου, ἀκριβῶς ὅπως ὁ θάνατος τοῦ Πατρόκλου εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Ἀχαιῶν καὶ τοῦ Ἔκτορος εἰς ἐκεῖνο τῶν Τρώων θέτει τέρμα εἰς τὰς ᾠδὰς τῆς Ἰλιάδος, ὅπως παύει καὶ ἡ μαρτυρία, ἡ σχεδὸν πάντοτε ἕμμεσος. ἦν δίδει τὸ ποίημα ἀναφορικῶς με τὴν ἰκανότητα τῶν Ἑλλήνων. νὰ χρησιμοποιούσιν, νὰ πολλαπλασιάζουσι, νὰ μετατρέπουσι καὶ νὰ ἀπολαμβάνουσι τὰ δῶρα τῆς φύσεως.

Ἡ μαρτυρία αὕτη τῆς Ἰλιάδος εἶναι πλήρης; Τοῦτο δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ λεγοῖται, ἐν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν φύσιν τοῦ ποιήματος καὶ τὰς προθέσεις ἐκείνου ὅστις τὸ συνέθεσεν. Ὅτι γνωρίζομεν ἐξ ἄλλων πηγῶν σχετικῶς με τὴν περίοδον τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου μᾶς ἐπιτρέπει νὰ εἴπωμεν, ὅτι αἱ συλλε-

199. Ἰλιάς, 1, X, 23-24 καὶ 29-30.

200. Ἰλιάς, 1, X, 177-178 καὶ 334-335.

201. Ἰλιάς, 1, II, 42-44.

202. Ἰλιάς, 1, XIV, 184-185.

203. Ἰλιάς, 1, XIV, 182-183.

204. Ἰλιάς, 1, XIV, 176.

205. Ἰλιάς, X, 577 ὡς ἐν μεταξὺ τῶν τόσων πολλῶν παραδειγμάτων.

206. Ἰλιάς, 1, X, 13, 1, XVIII, 495 καὶ 526.

207. Ἰλιάς, 1, XXIII, 108-897.

γεῖσαι πληροφορίες ἐκ τῆς Ἰλιάδος εἶναι κάθε ἄλλο παρά ἀμυδραὶ καὶ συνήθειαι. Καίτοι μὴ πλήρεις, αὗται περιγράφουν ἕνα λαὸν ὅστις ζῆ δαψιλῶς ἐντὸς τῆς μεταλλικῆς περιόδου τοῦ πολιτισμοῦ, μεταξύ τοῦ τέλους τῆς ἐποχῆς τοῦ ὀρειχάλκου καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς περιόδου τοῦ σιδήρου²⁰⁸. Ἡ ἄμεσος συγκομιδὴ τῶν ἀγαθῶν τῶν προσφερομένων παρά τῆς φύσεως ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἀκόμη σημαντικὴ πηγὴ πλούτου. Ἐν τούτοις ἡ δραστηριότης τῶν Ἑλλήνων δὲν περιορίζεται εἰς ταύτην, ἀλλ' ὁμοῦ μετὰ τῶν ξυλοτόμων, τῶν ἀλιέων καὶ τῶν ποιμένων οἱ γεωργοὶ προχωροῦν πέρα ταύτης.

Ἡ Ἰλιάς, ὅπως ἄλλως τε καὶ ἡ Ὀδύσεια, ἀπενίξει μίαν κοινωνίαν κατ' ἐξοχὴν γεωργικὴν. Ἐν τούτοις ἐν τῷ μέσῳ αὐτῆς κινουῦνται τεχνίται καὶ τεχνίτριαι φροντίζοντες νὰ μετατρέπουν τὰ προϊόντα²⁰⁹ ἀρκούντως προσηλωμένοι εἰς τὸν καταμερισμὸν τῆς ἐργασίας²¹⁰.

Εἰς τοὺς ἀγροὺς καὶ εἰς τὰ καταστήματα διακρίνομεν τοὺς ἐργοδότες καὶ τοὺς ἐργολάβους, οἱ ὁποῖοι ὀργανώνουν καὶ ἐπιβλέπουν τὴν ἐργασίαν τῶν ὑφισταμένων τῶν²¹¹. Ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Λαομέδοντος ἔχομεν τὸν ἐργολάβον οἰκοδομῶν μὲ ὑφισταμένους ἡμερομισθίους ἐργάτας, ἂν καὶ μὴ ἀμειβομένους ἢ καὶ κακοποιούμενους, ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὰ ἡμερομισθία, ταῦτα πληρώνονται ὑπὸ τῆς ζυγιστρίας τοῦ ἐρίου, περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλεῖ τὸ βιβλίον XII τῆς Ἰλιάδος²¹².

Εἰς τὰ οἰκιακὰ ἔργα αἱ οἰκοκυραὶ βοηθοῦνται ἀπὸ ὑπηρεσίαν ἀποτελου-

208. O. W. Ridgeway (The early age of Greece, Cambridge, 1901, σελ. 336), προβαίνει εἰς μίαν ἐκτεταμένην θεώρησιν τῶν καταλοίπων τῆς μηχανικῆς ἐποχῆς καὶ τῆς περιγραφῆς τῶν ἀντικειμένων, ὡς αὕτη γίνεται εἰς Ἰλιάδα καὶ Ὀδύσειαν, συμπεραίνει, ὅτι αὐτὰ ὀμηρικὰ ποιήματα δὲν μᾶς παρουσιάζουν τὴν μηχανικὴν ἐποχὴν τοῦ ὀρειχάλκου, ἀλλὰ μίαν πολὺ μεταγενεστέραν ἐποχὴν, ὅταν ἡ Ἑλλὰς εἶχεν εἰσελθεῖ εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ σιδήρου.

209. H. Francotte: L'industrie dans la Grèce ancienne, Bruxelles, 1900, σελ. 12-13. O. Paret (Ὀμηρο, ἐνθ' ἄν., σελ. 91) ἀναφέρει τὴν Λυδικήν, ἡ ὁποία βάρει με περφόραν τὸ φίλδιαι τὸ προοριζόμενον διὰ τὸν γαλινὸν τοῦ ἵππου (Ἰλιάς, 1, IV, 141 κ. ἐπ.).

210. P. Guiraud: La main d'œuvre, ἐνθ' ἄν., σελ. 19-20 καὶ H. Francotte: L'industrie, ἐθ' ἄν., σελ. 276.

211. Εἰς τὸ ἐπεισόδιον τῶν βυροδεψῶν, οἱ ὁποῖοι ἀσχολοῦνται μὲ τὴν βαρὴν ἐνὸς δέρματος (Ἰλιάς, 1, XVII, 389-393), ὁ Guiraud (La main d'œuvre, ἐνθ' ἄν., σελ. 22) σκιαγραφεῖ τὸν ἰδιοκτῆτην τοῦ καταστήματος καὶ τὸν ἐπιχειρηματίαν βιοτέχνην.

212. O. Guiraud (La main d'œuvre, ἐνθ' ἄν., σελ. 22) ὑπογραμμίζει τὴν σιζήτησιν τὴν διεξχομένην ὑπὸ τῶν Θεῶν, ὅτε αὗτοι ἀνακμινύσκονται τῆς διαταγῆς τοῦ Διὸς, ὁ ὁποῖος τοὺς ἐθεσεν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Λαομέδοντος ἐπὶ ἕν ἔτος, ἵνα ἐργασθῶσι λαμβάνοντες μισθὸν διὰ τὴν ἀνέγερσιν τῶν τειχῶν τῆς Τροίας. Ὁ Λαομέδων ἀναφέρεται (Ἰλιάς, 1, XXI, 441-460) ὡς ὁ δίδων τὰς ὁδηγίας σχετικῶς μὲ τὴν ἐργασίαν καὶ ὅστις ἀρνεῖται κατόπιν τὴν καταβολὴν μισθῶν, ἀπολύων τοὺς ἐργάτας τοῦ ἐὰν διεμαρτύροντο. O. Paret (Ὀμηρο, ἐνθ' ἄν., σελ. 91) ἀναφέρει τὴν ὑφάντριαν, ἥτις ἐργάζεται διὰ νὰ λήβῃ ἱκανοποιητικὸν μισθὸν χίριον τῶν τέκνων τῆς (Ἰλιάς, 1, XII, 420 κ. ἐπ.).

μένην ἀπὸ γυναῖκας καὶ παιδία τῶν ἠττημένων ἐχθρῶν ²¹³. Οὔτε καὶ ἦσαν ἀγνωστοὶ εἰς τὴν κοινωνίαν ταύτην οἱ δοῦλοι, περὶ τῆς τιμῆς τῶν ὀσίων καὶ τοῦ σχετικοῦ ἐμπορίου γίνεται ἐπίσης λόγος. Ὁ Λαοκόων ἐπώληθη εἰς τὴν τιμὴν τῶν 100 βοῶν, ἐνῶ δούλη τις, ἰκανὴ διὰ πολλὰς ἐργασίας, ἐξετιμῆθη πρὸς 4 βόας ²¹⁴.

Ἡ βοήθεια ἢ παρεχομένη ἀπὸ μέρους ὑπηρετῶν καὶ δούλων δὲν ὠδήγησεν ἐν τούτοις εἰς τὴν σκέψιν ὅτι ἡ ἐργασία δὲν ἤρμοζε παρὰ εἰς αὐτοὺς μόνον, εἶδομεν δὲ ὅτι ἄνδρες καὶ γυναῖκες βασιλικῆς αἱματός, εἰς περιστατικὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν Ἰλιάδα, ὑπέβαλλον ἑαυτοὺς εἰς ἐργασίαν, ἢ ὅποια ἐξετιμᾶτο καὶ ἐθεωρεῖτο ὡς προσήκουσα ἀκόμη καὶ εἰς θεοὺς ²¹⁵.

Συνεπῶς δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἡ Ἰλιάς μᾶς περιγράφει μίαν Οἰκονομίαν μικτὴν : γεωργικὴν, ποιμενικὴν, καὶ χειρωνακτικὴν, ἢ ὅποια ἐνισχέτο μὲ τὰ περιερχόμενα εἰς τοὺς Ἕλληνας πολεμικὰ λάφυρα ²¹⁶.

Εἰς τὴν Οἰκονομίαν ταύτην ἡ παραγωγή δὲν ἀποβλέπει μόνον εἰς τὴν κάλυψιν τῶν ἀναγκῶν τῆς καταναλώσεως ἀλλὰ προβλέπει καὶ διὰ τὴν ἀνταλλαγὴν προϊόντων, τόσον χωρικῶς, ὅσον καὶ εἰς ὑπερπόντιους χώρας, καὶ ἡ ὅποια διεξάγεται διὰ χρησιμοποίησεως μέσων μεταφορᾶς ξηρᾶς τε καὶ θαλάσσης.

Συγκομιδῆ, καλλιέργεια, χειροτεχνία καὶ τὸ εἰς χεῖρας τῶν ἀρχηγῶν ἐμπόριον ἐπιτρέπουσιν καὶ τὴν συσσώρευσιν θησαυρῶν, οὐχὶ χρηματικῶν, καθύπευον νόμισμα δὲν ὑφίστατο τότε. Αἱ δὲ μεταφοραὶ ἀγαθῶν ἐν χρόνῳ καὶ χώρῳ γίνονται ἄνευ τῆς βοήθειας τούτου, ὑποκαθισταμένου μὲ ζῶα, μὲ κατεργασμένα καὶ μὴ μέταλλα καὶ ὑφάσματα, διὰ τὴν μεταφορὰν καὶ τὴν ἀποθησαυρισμὸν.

Ἡ Ἰλιάς προουσιάζει τὴν Ἑλληνικὴν Οἰκονομίαν εἰς προκεχωρημένην ἤδη ἐποχὴν, ὡς πρὸς τὰ ὄπλα ἀπὸ τὰς ἀνακαλύψεις τῶν Μεσοποταμιῶν ὑπὸ μορφὴν ἀσπίδων καὶ ἀρμάτων, ὡς πρὸς τὴν παραγωγὴν ἀπὸ τὰς ἀνακαλύψεις τῆς Φοινίκης ὑπὸ μορφὴν ὑψισμάτων καὶ μεταλλικῶν δοχείων καὶ ὡς πρὸς τὰς μεταφορὰς ἀπὸ τὰς ναυπηγήσεις πλοίων ὑπὸ τῶν Κρητῶν.

Ἡ ἀφήγησις τῶν ἐπιχειρήσεων τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τὰ τείχη τῆς Τροίας

²¹³. Ἰλιάς, 1, II, 226-228 καὶ 688-690, 1, VI, 454-461, 1, IX, 593-594.

²¹⁴. Ἰλιάς, 1, XXI, 79 καὶ 1, XXIII, 705. Ἐπὶ τῆς σημασίας τῆς ἐργασίας τοῦ ἐλευθέρου καὶ ἐκείνης τοῦ δούλου κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἰς M. I. Finley : Was Greek civilisation based on slave labour? εἰς Historia, Ἀπρίλιος 1959.

²¹⁵. P. Guiraud: La main d'oeuvre, ἐνθ' ἄν., σελ. 18-19.

²¹⁶. Ἐπίσης ὁ Francotte (L'industrie, ἐνθ' ἄν., σελ. 270) ἀποκαλύπτει μετ' ἀκρίβειας τὴν τῶν εἰς τὰ ὀμηρικὰ ἔπη, ὁ πόλεμος ἐμφανίζει εὐκαιρίας πλουτισμοῦ διὰ τὸν νεκρῆν. Εἶναι ἐξ ἄλλου ἀρκετὸν νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸν τρόπον, μὲ τὸν ὅποιον οἱ νικηταὶ σκυλεύουσιν τοὺς νεκροὺς κατὰ τὰς περιγραφόμενας ὑπὸ τῆς Ἰλιάδος μάχας, ἵνα ἐκτιμήσωμεν τὰς παρατηρήσεις τοῦ Francotte.

παρέχει πλείστας αποδείξεις, ὅτι οὗτοι ἀνήκουν εἰς λαὸν εὐρισκόμενον εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς γειτνιαζοντας μὲ τὸ Αἰγαῖον λαοὺς (Ἀσιάτας, Ροδίους, Φοίνικας, Κρήτας) καὶ προπαρασκευαζόμενον δι' εὐρυτέρας σχέσεις μὲ τοὺς λαοὺς τῆς Μεσογείου.

Συνήθως ὑποστηρίζεται, ὅτι ἡ Ἰλιάς παρέχει ἐλαχίστας ἀποδείξεις ἐπὶ τῆς μὴ καθαρῶς στρατιωτικῆς ζωῆς τῶν Ἑλλήνων. Καὶ ἐλέχθη, ὅτι πολὺ πλέον ἀξιόλογα ὄσον ἀφορᾷ εἰς τὴν πολιτικὴν πλευρὰν ἡδύνατο νὰ ἔχουν, ὡς καὶ πράγματι συμβαίνει, τὰ παρεχόμενα ὑπὸ τῆς Ὀδυσσεΐας στοιχεῖα.

Ἡ ὑπομονητικὴ ἐξέτασις, εἰς τὴν ὁποίαν προέβημεν, ἐλπίζω νὰ κατέδειξεν, ὅτι μία τοιαύτη κρίσις εἶναι πράγματι βάσιμος. Ἐν τούτοις εἰς τὴν Ἰλιάδα ἀνευρίσκονται πληροφῶριαι ἐπαρκεῖς διὰ νὰ διαπιστώσῃ τις, ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶχον ἓν οἰκονομικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον μεταξὺ τοῦ X καὶ τοῦ VII αἰῶνος σημεῖοι διαρκεῖς προόδους.

Πρόκειται περὶ κόσμου διαφορητικοῦ ἀπὸ ἐκεῖνον εἰς τὸν ὁποῖον ἐκτυλίσσονται τὰ περιπετειώδη ταξίδια τοῦ Ὀδυσσεύς, ἀπομάχου τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου;

Τὸ ἐρώτημα τοῦτο δὲν στερεῖται βάσεως. Ἡ ἀναζήτησις μιᾶς ἀπαντήσεως ὀδηγεῖ εἰς μίαν ἰσχυροποίησιν τῶν ἀμφιβολιῶν ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἔκρινον τὴν Ὀδυσσεΐαν ὡς πλουσίαν εἰς πληροφῶριαν τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς καὶ πτωχὴν τὴν Ἰλιάδα ὡς πρὸς τοῦτο.

Ἡ ἰδία ἔρευνα θὰ ἡδύνατο νὰ ὀδηγήσῃ μακρὰν τῶν προθέσεων τῶν ἐρευνητῶν τῆς οἰκονομικῆς ἱστορίας, ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτῶν ἵπως ὀλοκληρώσουν τὴν εἰκόνα τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῶν ὀμηρικῶν χρόνων, ἀλλὰ καὶ νὰ προσδιορίσουν—εἰς περιπτώσεις δυσεξηγητῶν διαφορῶν ἀνευ προσφυγῆς εἰς τὰς ἐπισημαινόμενας ἀπὸ τὸν χρόνον διαφορὰς—ἐὰν οἱ ὀμηρικοὶ χρόνοι ἦσαν αὐτετελεῖς ἢ χωριστοὶ πρὸς ἀλλήλους. Πράγμα ὅπερ θὰ ἐπαναφέρῃ τὰς ἐρευνας μας ἀναφορικῶς μὲ τὴν οἰκονομικὴν ἱστορίαν εἰς τὰ πλάσια τῶν ἐπικουρικῶν ἐρευνῶν διὰ τὴν λύσιν τῶν θεμελιωδῶν προβλημάτων τοῦ ἀποκαλουμένου ὀμηρικοῦ προβλήματος.

Πιστοὶ εἰς τὸν σκοπὸν, τὸν ὁποῖον ἐτάξαμεν εἰς ἑαυτοὺς, ὅπως μὴ ἀναλάβωμεν ὑποχρεώσεις ἀνωτέρας τῶν δυνάμεων μας, ἐκφευγούσας τῆς ἀρμυδιότητός μας, δὲν θὰ ὑποστῶμεν τὸν πειρασμὸν μιᾶς συγκρίσεως μεταξὺ Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσεΐας ὡς πηγῶν πληροφῶριῶν διὰ τὴν οἰκονομικὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Θὰ περιορισθῶμεν νὰ ὑπενθυμίσωμεν ὁποῖον πλοῦτον στοιχείων ἀνεύρομεν περὶ τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος εἰς τὴν Ἰλιάδα, συμφώνως πρὸς τὰ παρεχόμενα ὑπὸ αὐτῆς στοιχεῖα.

Συλλέγοντες τόσας εὐπροσδέκτους μαρτυρίας κολακεύομεθα ὅτι ἐπετύχομεν τρεῖς σκόπους: 1) Ἀπεδείξαμεν, ὅτι τριῶν χιλιάδων ἐτῶν ἱστορία δὲν ἀρκεῖ διὰ νὰ διακόψῃ τὴν ἐνότητά εἰς τὴν ἀνθρωπίνην διαδρομήν, ἀλλ' ὅτι ἀπ' ἐναντίας αὕτη μᾶς δεικνύει τὴν προσεχῆ συνέχειάν της. 2) Ὅτι προσειλ-

κύσασμεν τὴν προσοχὴν ἐπὶ τοῦ ἀσυγκρίτου πλοῦτου, ἀκόμη καὶ ἀπὸ τῆς ἰδικῆς μας σκοπιᾶς, τῆς Ἰλιάδος. 3) Ὅτι ἐξηγάγομεν ἐκ τῆς Ἰλιάδος τὴν ἀπόδειξιν περὶ μιᾶς Οἰκονομίας ἑλληνικῆς ἐν τῇ ἐξελίξει μιᾶς μεταμορφώσεως καὶ προόδου, τοῦλάχιστον ἀπὸ τεχνικῆς ἀπόψεως, μεταξὺ τοῦ X καὶ τοῦ VII αἰῶνος.

Ἐάν, κατὰ τύχην, εἰς τοὺς προρρηθέντας σκοπούς, τοὺς ὁποίους ἐτάξαμεν πρὸ ἡμῶν καὶ τοὺς ὁποίους—ὡς ἐλπίζομεν—ἐπετύχομεν, προσθέσωμεν καὶ ἐκεῖνον, τοῦ νὰ πείσωμεν ἐνίους ἀναγνώστας μας νὰ μεταπηδήσουν μὲ τὴν αὐτὴν μέθοδον εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῆς Ὀδυσσεΐας, θὰ ἔχωμεν κάθε λόγον νὰ συγχαρῶμεν ἑαυτοὺς, εὐχόμενοι ἐπιτυχίαν εἰς τοὺς ἐρευνητάς, παρὰ τὸ ὅτι τὰ ὄσα στοιχεῖα ἀνεύρομεν εἰς τὴν Ὀδύσειαν δὲν παρατίθενται εἰς τὴν ἀνά χειρας μελέτην.
